
THE DEEPEST RESPECT FOR REALITY

RHETORIC AND HISTORY

Hans Kellner

The power of irony, what makes it dangerous and powerful as a mode of perception, is its ability to reveal the mediated nature of all representations. It is the study of what is *between* the representation and what is represented. Consequently, in order to function, irony must upset the careful balance of 'subject' and 'object'; it must unfocus the images in order to make the means of representation visible. The optical imagery of 'focus' and 'clarity' as a measure of sensible discourse and responsible thought is so great and generally unquestioned that the metaphorical status and implications of this imagery remain invisible. Sometimes we cannot see what is involved in 'focussing' precisely because it is so well-focussed a concept. In the summer of 1985, however, I heard an exchange that called the notion of focus into question for me.

It was the last morning of a conference in West Germany on narrative and history, sponsored by the journal *History and Theory*, a time when the conference participants sit around a vast table, having heard all the talk, read all the papers, and finally say what is on their minds. An Australian philosopher of history trained in the Anglo-American school uttered at one point a phrase which, I have no doubt, he took to be innocent and self-evident, an article of faith for all who sincerely care about historical matters. To wit: "after all, what counts is to get the story straight". Across the huge table, a British critic-historian, whose historiographical work has emphasized the structural underpinnings of historical thought, shot back the retort: "Oh, but you see, the point is precisely to get the story *crooked*". Around the table, the facial responses to Stephen Bann's remark seemed (in my view) to divide the international gathering in half: on the one hand, the smiles of those who had a sense that they had just heard something as true as it was clever, even if they were not quite in agreement as to how "getting the story crooked" was the point; on the other hand, the exasperation of those who, even if they could accept a fundamentally rhetorical description of the processes of historical

representation, could not accept the playfulness of this response, its apparent abdication of epistemological responsibility and perhaps of reality itself.

I thought about getting the story crooked for a long time. My problem was not in deciding how to make sense of it, but rather that it made sense in so many different ways. I thought at once, for example, of Hayden White's assertion in *Metahistory* that it is the tension between modes of explanation, emplotment, ideology, and structure that do not 'naturally' align themselves which causes a work to retain that special power found in the classics of historiography, as opposed to the shorter-lived consistencies of the doctrinaires. "Getting the story crooked" in that sense is what distinguishes Michelet from Guizot even more than their differences of politics and personality, although, to be sure, politics and personality are very much involved in the kind of story they chose to tell.

A second, more personal and trivial, event happened more recently, putting Bann's remark in the perspective which I want to present here. I had dropped my opera glasses years ago, jolting them uselessly out of alignment. They would not focus. After shopping a bit for new ones, I decided to look again at the insides of my troubled glasses. The usual lenses, prisms, and eyepieces fell victim to the tiny screwdriver, but I could not improve on the situation. Reassembling the thing I noticed some tiny sets of holes at each side of the prism chambers, lilliputian screws therein. Proceeding empirically, I was able to adjust the sprung prisms back into alignment. At last I could focus. Whereas before there had been two images, one above and to the side of the other, now there was one-magnified eight times. Before this accidental discovery, I was all too aware that the object in my hand was an instrument of calculated distortions, bending light, bouncing it about, delivering it to my eye (which does rather the same thing, I gather) for a precise purpose, such as getting a better view of Tannhäuser and Venus from the balcony in the opera house. After the adjustment, lenses and prisms were forgotten, the better to enjoy (or deplore) the matter at hand. My view was straight, not crooked. The glasses themselves disappeared, so to speak. Bann's point came to mind. To examine the historical text, we must see it 'crooked', even if doing so makes it harder to attain the precise purpose of the text; to see the text straight is to see *through* it - that is, not to see it at all except as a device to facilitate knowledge of reality.

The case of my opera glasses is not so different, in fact, from the metaphor offered by Timothy Reiss in his book *The Discourse of Modernism*. Reiss claims that the *telescope* is the basic model for the modern 'analytico-referential' way of knowing, and that such a model entails not only a semiotic (or rhetorical) shift, but also a special investment in a new notion of what reality is.

"The word, the very concept of sign, passed down the telescope with

the image, so to speak, until it was conceived of as a simple mental creation, possessing a quite arbitrary relationship with the thing. The sign had been in all ways the equal of the thing. Now the word has become as it were a means of visualizing the object. It has become the mark of, but also a bridge over, a new space between the intellect and the world. It is now possible to turn an abstract system into a true knowledge of a real world, one taken as *not* ordered by man".¹

That history and literature were once equally part of a 'republic of letters', in which writers of both sorts revealed the world through mimetic language, and the poet could claim as strong a hold upon reality as the historian, is so well known that it hardly needs mention. Literature as a technique blended with history as a technique; books of rhetorical rules for the writing of history were composed as late as the 17th century in a form unthinkable at a later date.² Mimesis, the claim to represent a reality external to the representer, was the essence of letters, history included, within the classical frame. The bygone mimesis was the proper study of mankind, instilled and expressed through rhetoric, for the consideration of the reader. The history in this mode (Voltaire, Montesquieu, Gibbon) presented itself as matter for active reflection and judgment, rather than as an image of a missing reality empirically proven by critical methodology. The historical narrator was as active and 'visible' in his text as the fictional narrator of the 18th century novel, perhaps because both narrators had a certain sort of reader in mind, a reader competent to ponder the problems and paradoxes of whatever material was at hand, a reader free from the self-incurred tutelage which Kant had warned against in his famous essay *What is Enlightenment?* - in other words, a reader the equal of the author.³

The breakdown of the classical frame signalled the liberation of literature from standards of mimesis by thrusting into the foreground of literature the radical authenticity of the inner experience of romanticism, an experience which often demonstrated its authenticity by rejecting formal language, or even language altogether. And as the poets cast off their mimetic heritage, historians, as though stunned by the sudden shift of ground, were forced to reclaim the terrain of realistic representation, but without the irony and self-assurance of an earlier fashion. While they did so, techniques of realistic representation became increasingly virtuosic, but less evidently rhetorical: the silhouette, for example, or the historical diorama, or even the new science of taxidermy astonished people in the 18th and early 19th century with their "realism", putting the notion of mimesis, or realistic representation, on a different level entirely.⁴ Mimesis, long the property of rhetoric and its tools, has left language for other parts. How could the historian compete on this new ground? For Prosper de Barante the answer was to place chunks of reality in his text as

extensive quotation; for Augustin Thierry, to place numerous touches of 'local color' in his work to create a multiple perspective. But neither of these relatively self-conscious responses won out.

Ranke's solution to the problem of the relation of the historical text to the documents from which it is fashioned was to separate the documentary chunks of reality from the image of reality, with the proviso that the image (the historical text 'above' the gash on the page separating text from notes) is entirely verifiable below the line, showing but not presenting the past. Stephen Bann describes the process:

"The aim to 'show what actually happened' is breathtakingly free of the circumspection of *mimesis*. Indeed my references to the ideal of 'life-like' representation, in taxidermy, in the diorama and in the daguerrotype, have been largely devoted to establishing a representational space in which Ranke's claim could be seen to have meaning: a space in which new techniques were explicitly devoted to securing an overpowering illusion of presence. But I would wish to repeat my reservation about the 'novelty' of this aim, which can appropriately be seen as the intensification, technique, of the conditions of representation implicit in Renaissance perspective. In this light, the 'colourless' virtue of Ranke can be regarded as a disavowal of language, of the historical *signifier*, and Ranke's nineteenth-century reputation (which still persists) as the mythic perpetuation of this disavowal. By comparison, the relative undervaluation of Thierry, despite his strict contemporaneity with Ranke, should be understood in the light of his determination to assert simultaneously the claims of language and of science".⁵

The claim of language disappears in the straight, 'colourless' (Acton's description Rankean showing; the transparency of his telescope becomes 'visible' only when a crooked reading reasserts that claim and the reality it embodies.

Crooked readings of historical writing are beginning to abound; these studies unfocus the texts they examine in order to put into the foreground the constructed, rhetorical nature of our knowledge of the past, and to bring out the purposes, often hidden and unrecognized, of our doing this retrospection.⁶ The ideology of focussed representation itself is an important subject for reflection. The narratological problem of beginnings and endings, for instance, is a special issue in historiography, because it demonstrates in an obvious way how the fundamental choices made by historians affect the stories they tell and reveal the nature of their historical understanding. To begin a history of the American people with the Plymouth landing entails a plot very different from one which starts with Columbus or with the Constitutional Convention. To end a history with the outbreak of war between the North and the South frames quite a kind of

story different from one which leads to Reconstruction. Beginnings and endings are never 'given' in our universe of life *in time*, yet without conventionalized temporal frames - historical periods - the landmarks that prevent events in time from swirling meaninglessly would be gone. When beginnings and endings are not strongly marked by events, we find a notion of history in which discrete human events have a much reduced place; certainly, the *Annales* school exemplifies this. Readers of history are never confused by always entering a story in the middle, because, as Nancy Partner notes:

"All past events, persons, and phenomena, however abstractly defined, emerge into identity only as part of a formal pattern which controls time. 'Tick' = origins, causes, predisposing factors, fundamental premises. 'Tock' = results effects, achievements, recovered meanings. In the 'middle', our plot enables us to identify manifestations, symptoms, developments, characteristics".⁷

This detour by way of beginnings and endings suggests only one of the strategies of crooked readings. The matter of metaphor, and figurative language in general, is a powerful tool for readers of history. I am not thinking primarily of the traditional praise given to 'classic' historians for their vivid use of language, of 'style in history'. Far more important are the middle-level, regulative metaphors of history, which generate explanations rather than adorn them: the organic figures of growth, life-cycles, roots, seeds, etc.; the figures of time with their rises and falls, weather catastrophes, seasons, twilights, etc.; the figures of movement (flow of events, crossroads, wheels); the technical figures of construction, gears, chains; theatrical figures of stage, actors, contest.⁸ Most of all, of course, the figure of History as pedagogue, ever 'teaching lessons'. On a more basic level than the study of middle-level metaphor is Hayden White's development of the theory of tropes (the four elementary figures of speech interpreted as fundamental modes of thinking) as 'deep structural' principles which regulate historians at every step, and often appear themselves in disguise as stages of historical development.

The issue of narrative has re-emerged lately in historical studies. Although the debate often sticks to the conventional question 'Should historians tell stories?', the essence of the problem is better addressed in the terms of Paul Ricoeur, who suggests that all understanding of meaning in time is a narrative understanding, even if it is an understanding of a history of 'long duration' within which occur those 'quasi-events' which take centuries to transpire. If all historical understanding is a narrative understanding, then, Ricoeur asserts, this understanding is entirely controlled and guided by the basic armature of narrative, what Aristotle called *muthos* or plot.⁹ This emphasis on historical emplotment is an enormous advance over previous ways of reading history because it spot-

lights the innumerable choices which must be made at every turn; to emphasize the choices that must be made and rejected is to unfocus, to read crookedly, the historical text.

Ultimately, however, discussions of the historical text must come down to the question of *sources*. From the beginnings of historical production down to the present maturity (or dotage) of the nineteenth-century Western professional historical consciousness, the notion that a historian is only as good as his or her sources has been an influential one. The eye-witness testimony of Thucydides gives way to the dreamed-of 'discovery' of a trove of documents (whether by Poggio Bracciolini or Robert Darnton), but the surest professional rewards go to those whose sources are the freshest and the most virginal. The historian's sources are, as we have been taught, those particles of reality from which an image of the past is made; while few historians object to the idea that histories are produced, most will assert that the guarantee of adequacy in the historical account is found in the sources. If the sources are available, scrupulously and comprehensively examined according to the rules of evidence, and compiled in good faith by a reasonably mature professional, the resulting work will more or less 'image' reality. Rhetoric, poetics, even dialectics (in the medieval sense) are subsidiary issues here because of the primacy of the source.

The word 'source', so central to historical methodology of all sorts, deserves historical scrutiny. The use of the word in English to signify the raw materials of historical research is a late and figural one, dating from the late eighteenth century, but the word itself may be traced five centuries before that. As 'the fountain-head or origin of a river or stream; the spring or place from which a flow of water takes its beginning', the word 'source' appears in the fourteenth century; this meaning is still a current one. It is not difficult to understand the metaphoric transformation from a hydraulic to a documentary 'source', "work, etc., supplying information or evidence (especially of an original or primary character) as to some fact, event, or series of these".¹⁰ The earliest traceable source of 'source' is the Latin *surgere*, to surge.¹¹ As water gives life, so sources give life to history; the hydraulic metaphor reveals itself when one speaks of sources drying up. In German, the language in which much of the modern historical method was first codified, the word for 'source' is *Quellen*, which has precisely the same association with water, although it stems from quite a different etymological history.¹²

Two polar points of view confront the issues of history, sources and language. On the one hand there is the attitude that historical substance always rests upon the materials which comprise its sources, and that any significant change in our vision of the past will result from an advance in research which unearths new facts. This approach sees the research operations as the infrastructure and the written historical text as the superstructure. Another position takes just the opposite tack. On this view, it

is the mental protocols, always linguistic at base, which are infrastructural, while the facts are the superstructural materials used in creating some expression of this structural vision. Quite a different picture emerges if we are to maintain that rhetoric, or more generally mental and linguistic conventions, are primary, and that consequently *they* are the actual sources of historical work. This reading suggests that history is not 'about' the past as such, but rather about our ways of creating meanings from the scattered, and profoundly *meaningless* debris we find around us. This view of the past asserts a chaos, potentially terrifying in its indifference to the needs of humanity, or, perhaps, sublime in its destructive course. Such a view is found in Schiller's historical lectures, and seems more a throwback to the older historical understanding because it presents history as an object of active contemplation, feeling, even revery; contemplating history in this manner is active and creative precisely because of the essentially meaningless face of what is contemplated. There is no story *there* to be gotten straight; any story must arise from the act of contemplation. To understand history in this way is not to reject those works which make claims to realistic representation based upon the authority of documentary sources; it is rather to read them in a way that reveals that their authority is a cration effected with other sources, essentially rhetorical in character. This, we may say, is the way of reading 'crookedly'.

The rhetoric of research and evidence is governed by principles of selection and patterning that seem to be hardly rhetorical at all; to read research operations as the practice of a rhetoric is to maintain that the 'facts' of history (about which there is generally no dispute) are not the 'givens', but rather the 'takens', so to speak. These facts are 'taken' in large part from the language and cultural understanding within which they must be expressed, and thus possess a literary dimension that invades the very act of research itself. The medievalist Nancy Partner notes: "Archives contain many interesting things, but Truth is not included among them".¹³ What, then is the truth of history?

A good way to unfocus any discussion is to ask the historian's question - "Why now?" That is, why is it possible, even unavoidable, to question the relationship of rhetoric and historical study at this moment, when it would have been eccentric a decade ago, and quite unsupported twenty years ago. Then, there was little work seriously probing the rhetorical basis of historical consciousness, little interest in non-fiction prose among literary scholars, and less interest in rhetorical understanding on the part of historians. Besides, the tropological and narratological tools provided by recent poetics were not yet in use. Historiographers and intellectual historians were content with the paraphrasing, summarizing, and above all, socio-political focus of their work, which would place any thinker on a spectrum defined by other historians. In standard works with titles like *France reviews her revolutionary origins*, *Napoleon - for and against*, or *Beyond the Finland Station* historiography became a political litmus: *events*

traced the ideological blueprints within a nation, and historians used those blueprints to image events. What mattered about Michelet was his populism, about Treitschke his nationalism, about Macaulay his Whiggery, etc. The undeniable crookedness of each historian's vision was attributed to a political bias, an ideological or partisan persuasion, or simple craziness.¹⁴ Representation was taken for granted; that is, it was basically invisible to the historical reader.

Then, something happened. From scattered sources, essays began to appear labeling the historian's language an ideology in itself. The linguist Emile Benveniste and the critic Roland Barthes asked questions about the discourse of history, with an aim to demystifying its claims to be the privileged representation of reality. Certainly, in this country, Hayden White's *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe* of 1973 was an important event, and other works followed. A journal like *History and Theory*, founded in the 1960's to bring together historical thought and the work of the then-reigning social sciences, began to show the turn in events. In 1979, a colloquium on *Metahistory* was held, and its proceedings published. A floodgate seemed to open. Lionell Gossman's work on Thierry, and Linda Orr's reading of Michelet (following Barthes' early work on the same subject) found new and important reasons for examining these classic works. The old question of history and its relation to narrative returned, but in a new and much more sophisticated guise prompted by the response critics and philosophers to the work of the French school of historians associated with the journal *Annales*.

What had happened? Why is it possible to read history now in a way that was not possible two decades ago? Why has history become a special focus of attention for a few literary scholars who might have found in lyric poetry the most promising road to a career? The simplest answer is, in a word, structuralism, which inaugurated a revival of rhetoric and an interest in semiotic cultural codes.¹⁵ The structuralist poetics that developed in the 1960's was obsessed with a distrust of realism; it offered powerful tools of analysis for the suspicions of a generation confronted increasingly with the 'expertise' of the specialist, an expertise deployed by ever-more-remote institutions of all sorts. In short, we may hypothesize that structuralism's appeal stemmed from its demythologizing power, as well as its analytical elegance. The discovery in the West of the forgotten Soviet critic Mikhail Bakhtin, whose work has been interpreted to mean that any discourse that represses the divergent voices within its own languages (its 'crookedness', we might say) is an authoritarian discourse, always deserving of the carnivalized laughter of deconstructive strategies of interpretation in the interests of freedom, brought together the formalist analytic inherent in much structuralist work with the deconstructive philosophical play of Derrida.

Resistance to structuralism from critics and historians alike was rapid and anguished. The principal charge was a lack of 'decorum', the ethical

charge of a misplaced sense of proportion. The sort of thing that I mean is to be found in many places, but in history, book reviews are a good place to start looking for genuine anxieties. The review is far less formal exercise than the monograph. Thus, John Clive could write:

"All historians, whatever their outlook or ideology, must at some point put the results of their researches into a readable form. 'Form' means, as battalions of formidable literary critics armed to the teeth with modes and tropes have recently been reminding us, a certain manner of literary construction and presentation".¹⁶

Now Clive is not an archive-bound diplomatic historian, nor a computerized social historian. Not only is he an intellectual historian at Harvard, but in fact a historiographer, whose work on Thomas Macaulay - a nineteenth-century historian of literary fame - is now standard. Why such a comment from such a man?

I need not point out that the sentence I have cited is loaded. It reaches a higher emotional level than the sentences which surround it, in spite of the fact that it is a throw-away, having nothing to do with the book review at hand. It is aimed at the converted, and offers neither an argumentative structure nor evidence. It is more ritual than rhetoric, a quick secret signal that will give members of the club a sense that they are not in questionable company, but rather in trustworthy hands.

Two semantic registers are invoked in the second of the two sentences I have quoted; both are outside the general tone of Clive's prose, at the opposite extremes. On the one hand, the image of armed invading battalions sounds the chord of barbarism and an attendant destructiveness, which thoughtlessly, almost playfully, sweeps away the delicate products of centuries of culture. The arms with which these literary swarms advance, however, are precisely the most learnedly technical and least playful devices of an aged literary culture - the fruits of an autumnal over-ripeness, so to speak. The tension between these opposing semiotic paradigms is a productive one. The battalions are made ridiculous by their weaponry, which is not really dangerous at all, rather like the 'weapons' of the Old Men in Aristophanes' *Lysistrata*, which are so mercilessly belittled by the Old Women, (who should know those 'weapons' best). The intellectual value of rhetorical study is defused by the ironic *topos* of the impotent 'learned horde'. Further, the message which Clive attributes to these battalions is of momentous banality in his description. Most important, Clive has cleared for himself and for the implied readership of this sentence (that is, those who will not look into *its* rhetorical form) a space, a middle ground for those with good sense who are neither armed barbarians, nor pedants who use vaguely Greek-sounding words. This is the historian's space; and it is the historian's anxiety to defend it. The space cleared by Clive's remark is a tactical space. Historians have problems

today defining what constitutes their subject matter, and even more trouble in making coherent the theoretical relationship, if any, between the work of the historian of South American slave revolts, the historian of French reformation political theory, and the historian of pre-World War I diplomacy. Yet without such a definition of what history *is*, prestige declines, departments erode, salaries, new positions and job offers lag. Consequently, history has clung to a self-understanding based on the rhetorical decorum of the middle style, and of the social morality associated with it. The historian is neither the fool, with his uninformed (that is, undocumented) opinions, nor the egghead, with his or her uselessly over-refined ways of analyzing away the REAL. In effect, like the *honnête homme* of a Molière play, the historian stands between the dupe and the duper, even if they happen to be identical as in the case of the literary battalions.

Now this appeal to the middle way, to the decorum of the middle style of ancient stylistics, is a profoundly moral position, couched in terms of value-free common sense. To appeal to it is to summon all that is connected with the most powerful ideology of the modern world, the ideology of truth. Perhaps the best summary of the ideology of truth which has pervaded our culture since its beginning is found in one of the few sayings attributed to Jesus which meets with nearly universal assent: "And ye shall know the truth, and the truth shall make you free" (John 8:32). Imputing liberating power to the knowledge of truth is the secularized dogma of the modern world. The tradition of Bacon, Bayle, Locke, Kant, Marx, Freud, needs little explanation or defense. To be sure, some have suggested that knowing truth is not enough because it must be changed through political revolution or psychoanalytic transference, but the principle of enlightenment remains. What could it mean to challenge truth?

Basically, to challenge the ideology of truth is not to champion lies, to falsify documents or suppress information; it is to assert the constructed nature of the human world, to follow Vico in asserting that any meaning that can be gotten from the world is a meaning for some human purpose, and gotten with human tools. Historians do not 'find' the truths of past events; they create events from a seamless flow, and invent meanings that produce patterns within that flow. Whether these patterns are, as Nietzsche asked, useful for human life or not, is a moral question. It cannot be answered from history alone, but only as a part of a large cultural discourse of which historical understanding is a part, and not apart.

Defenders of 'history' against its 'enemies' tend to regret the 'unhistorical' trend of much recent thought, with its emphasis on the synchronic, its suspicions of historically emplotted explanations, and ruthless attacks on essentialized terms. But, as Hayden White has pointed out, they are not advocating a rejection of history, but rather *another way of*

looking at history, a way which tries to call into question the authoritarian discourse of reality in the interests of some human project, with which we are free to disagree only after noting that our own opinions themselves may not be based upon *history* but rather on a *certain vision of history*.¹⁷ Every academic field must rest on the unshakeable authority of some other discourse which will not be shaken by its own debates. History has served as a source of this bedrock for a long time in our culture; its facts purportedly belong to an order different from and higher than the interpretations and disputes of literary critics or social scientists. Hence, the anxiety to save history from rhetorical readings and their sometimes crooked paths.¹⁸

This crooked discussion will conclude with a citation from a master rhetorician, Richard Lanham, and a cartoon from the *New Yorker* magazine. The cartoon I am thinking of shows two men at a cocktail party, in a serious conversation. One says to the other: "My feeling is that while we should have the deepest respect for reality, we should not let it control our lives". The irony of this statement lies in its unconscious indication of the distance between 'reality' and 'our lives'. This distance, the middle space of interpretation and rhetoric, is another 'reality', a reality which calls into question the independence of either the shapeless, but allegedly positive reality 'out there', or the intangible reality of mind. For the irony of rhetoric, neither of these realities is supreme.

Lanham believes that the rhetorical understanding of human minds and events is not merely a historical phase, to be dated by historians of ideas, but also a "rhetorical' reality", which is an unchanging part of the human condition, eternally confronted by the "really real society really out there for realistic fictionists and tough-minded historians ... ". What I have called the ideology of truth Lanham calls Pastoral Humanism, a moral stance based upon the authenticity of the individual and the fear of the anarchy that might lie in a playful, creative approach to reality.

"In Pastoral Humanism, we really do have a central self to be true to, and we really do take part in a serious reality beyond participatory drama. And we do things for real purposes. Our behaviour grounds itself in use. In this view, play and game are other names for human pride, at best frills, at worst decadent luxuries. As Pastoral Humanist we like to think of ourself as living a life of sensible use and usefulness. Our pastoralist may be urban and intellectual rather than bucolic and sheepish, but we still strive for a simpler if not a simple life, one that somehow stands closer to what is natural for the species. The historical and theoretical range for this kind of humanism has More's *Utopia* at one end and Veblen's *The theory of the leisure class* at the other".¹⁹

To read history out of focus, then, in a crooked way that promotes human



"My feeling is that while we should have the deepest respect for reality, we should not let it control our lives."

ways of knowing, at least provisionally, to the status of the 'primary sources' of our understanding of the past is perhaps a sign of the 'deepest respect for reality', a respect which playfully insists that even reality (the notion of which is always a construction for a purpose) should not control our lives, which must remain in the awkward crookedness of unending examination, re-emplotting, and re-interpretation. Getting the story straight, after all, is what we must do only in order to turn it about and see it another way.

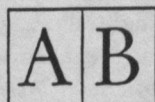
Noten

1. T. Reiss, *The discourse of modernism* (Cornell, 1982) 54.
2. A. Momigliano, *Studies in historiography* (Londen, 1966) 11.
3. A. Gossman, "History and Literature: reproduction or signification" in: R. Canary en H. Kosicki, (red.) *The writing of history: literary form and historical understanding* (Madison, 1978) 3.
4. S. Bann, *The clothing of clio: A study of the representation of history in nineteenth-century Britain and France* (Cambridge, 1984) 30.
5. *ibidem* 30.
6. Franklin Ankersmit, Stephen Bann, Roland Barthes, Lionel Gossman, Dominick LaCapra, Linda Orr, Nancy Partner, Paul Ricoeur, Hayden White are only a few of the many scholars involved in unfocussing historical and other forms of realistic, non-fictional texts.
7. N. Partner, "Making up lost time: writing on the writing of history", *Speculum* 61/1 (1986).
8. A. Demandt's *Metaphern für Geschichte: Sprachbilder und Gleichnisse im historisch-politischen Denken* (München, 1978) offers a vast catalogue of middle-level metaphors.
9. P. Ricoeur, *Time and narrative*, v. 1. tr. K. McLaughlin and D. Pellauer, (Chicago, 1984).
10. "Source", *Oxford English Dictionary*, v. II, (Oxford, 1971) 2931.
11. Literally, *surgere* is 'to lead straight up', and is composed from *sub-*, up from below + *regere*, to lead, rule'. The Indo-European root of *regere* is *reg-*, the sense of which, 'to move in a straight line', leads to a host of words signifying rectitude and law, and regalism and regime, which direct in a straight line. See *The American heritage dictionary of the English language* (Boston, 1976).
12. Goethe, in *Faust*, exploited the multiple implications of the word for history. See my discussion of *Quellen* in Goethe's *Faust*, in "Figures in the Rumpelkammer: Goethe, Faust, Spengler" *Journal of European Studies* XIII (1983) 142-167.
13. N. Partner, "Making up lost time", 111.
14. When I was an undergraduate history major at Harvard in the early 1960's, I heard the word 'crazy' used to describe both Vico and

- Michelet.
15. S. Bann, "Structuralism and the revival of rhetoric" *Sociological review monograph* XXV (1978) 68-84.
 16. J. Clive, review of *A liberal descent* by J.W. Burrow, in *New York Review of Books* (24 june 1982) 41.
 17. H. White, "Historical pluralism", *Critical inquiry* XII (1986) 482.
 18. Certainly the learned enemies of rhetoric are many. The distinguished ancient historian, M.I. Finley, has presented rhetoric as a *paideia* better done away with, fundamentally elite in scope and rooted in a social structure controlled by a small minority. In his view, literature cannot deal with all of the human condition or with universal values. See M.I. Finley, "The heritage of Isocrates" in: *The use and abuse of history* (New York, 1975) 211.
 19. R. Lanham, "The rhetorical paideia: the curriculum as a work of art", *College English* XXXXVIII, 2 (1986) 138.

*'Hoe minder je gelezen hebt, hoe minder je weet.
Maar wat je bent, hangt af van wat je toevallig
gelezen hebt.'*

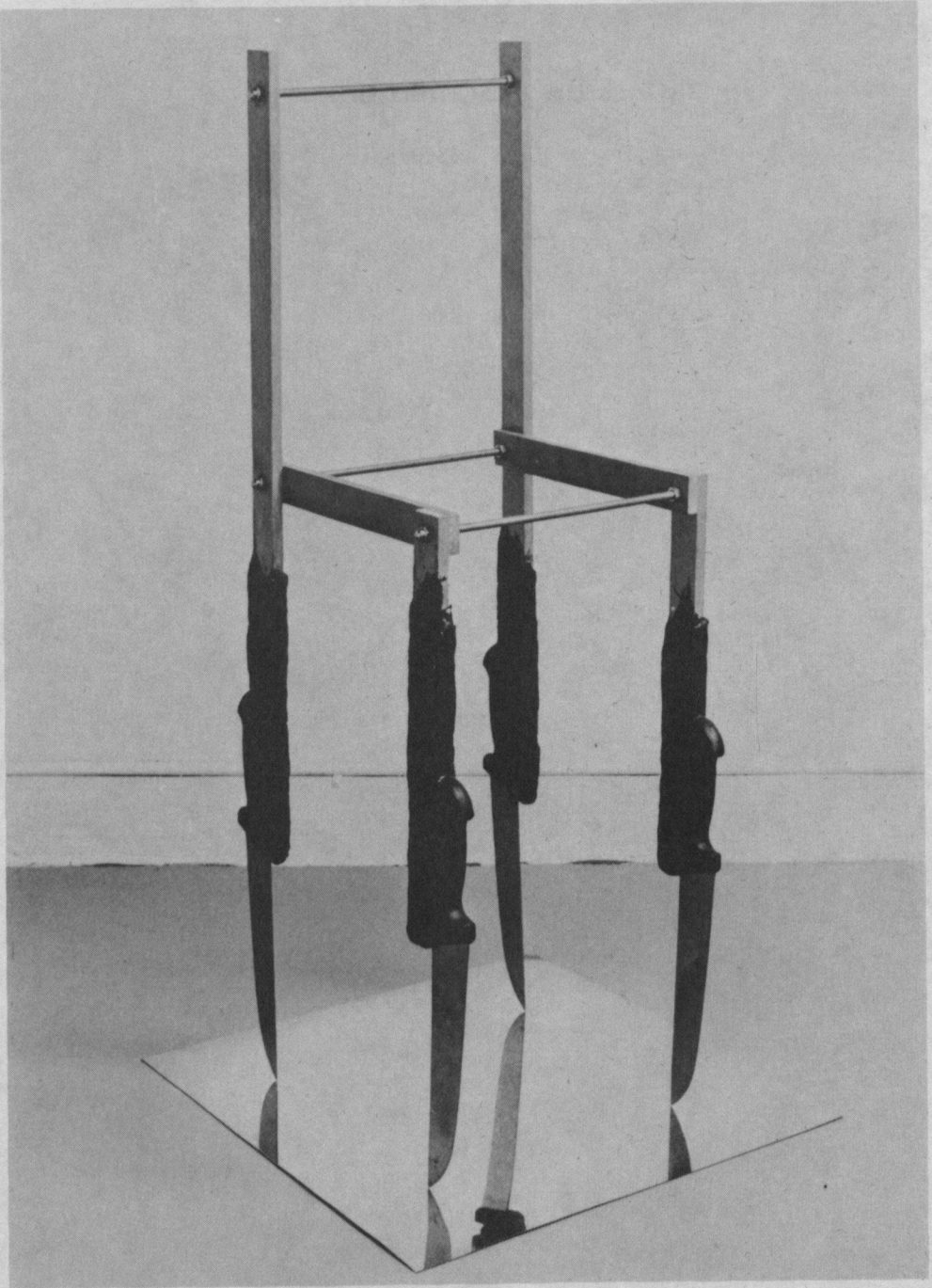
Elias Canetti.



ATHENAEUM BOEKHANDEL & NIEUWSCENTRUM
Spui 14-16, 1012 XA Amsterdam, tel. 020-23 39 33/22 62 48/22 04 64

IRONISCHE GESCHIEDSCHRIJVING ?

EEN DISCUSSIE



Albert van der Weide "Deze Plaats, I"

IRONISCHE GESCHIEDSCHRIJVING ?

EEN DISCUSSIE

In 1986 verscheen een nieuwe, uitgebreide editie van E.H. Kossmanns interpretatie van de geschiedenis van Nederland en België: *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België* (2 dln., Amsterdam/Brussel 1986). In een bij deze gelegenheid geschreven Nawoord (II, 367-386) overdenkt de auteur - bijna meer voor zichzelf dan voor de lezer, lijkt het - de fundamentele vooronderstellingen en de daaruit resulterende opzet van zijn synthese. Hoe kan een hedendaags historicus de geschiedenis schrijven van twee landen gedurende tweehonderd jaar? Wat legitimeert dit kader en waarin wordt de veronderstelde continuïteit gevonden? In hoeverre vormen de beide landen beschrijfbaar historische entiteiten? Het schrijven van de 'biografie' van twee verwante 'wezens' - Nederland en België - die zich sedert twee eeuwen in herkenbare 'stadia' hebben ontwikkeld tot wat zij nu zijn, veronderstelt een denken in identiteiten, een realisme en een finalisme die vanzelfsprekend waren voor de nationalistische geschiedschrijving in de vooroorlogse historicistische traditie, maar die voor de hedendaagse historicus hoogst problematisch en aanvechtbaar zijn. Begrippen als 'volk', 'natie', 'staat', 'gemeenschap', 'ontwikkeling' - de geliefde concepten en metaforen van de romantisch-historistische geschiedverbeelding - verwijzen niet echt naar (quasi biologische) historische entiteiten. Het zijn intellectuele artefacten, waarvan de historicus zich niet dan alleen doordacht en met reserve moet bedienen. Ook is het allesbehalve 'vanzelfsprekend' dat het Nederland en België van nu verschijningsvormen zijn van entiteiten die twee eeuwen geleden al 'bestonden'.

De situatie van de hedendaagse nationale geschiedschrijver is dus dat hij, in het besef dat noch kader, noch object, noch continuïteit 'gegeven' is, niettemin met deze ordeningselementen werken moet. De nationale geschiedenis zoekt niet meer, als voorheen, haar beschrijver; het is de historicus die een nationale geschiedenis zoekt. Dit impliceert dat continuïteit, eenheid en samenhang door de historicus moeten worden aangebracht, door middel van een verhaal dat eenheid in uitgangspunt, visie en stijl bezit en dat zich vooral concentreert op de pogingen die achtereenvolgende generaties zelf hebben ondernomen om consensus te scheppen, hun maatschappij en staat te ordenen en zichzelf als gemeenschap te definiëren.

Kossmann typeert de vooroorlogse geschiedschrijving als 'finalistisch'. Hij bedoelt daarmee niet dat zij zich bezighield met grootse metafysische speculaties over Zin en Bestemming, maar dat zij de nationale ontwikkeling

toch vooral opvatte als logisch, consequent en zelfs noodzakelijk, want geleid door een immanente kracht of een hogere macht. Zelfverzekerd inzake de nationale aard en bestemming en emotioneel betrokken bij de wording en groei van volk en staat door de eeuwen heen getuigt deze geschiedschrijving in haar stijl van sympathie en triomfantelijk besef.

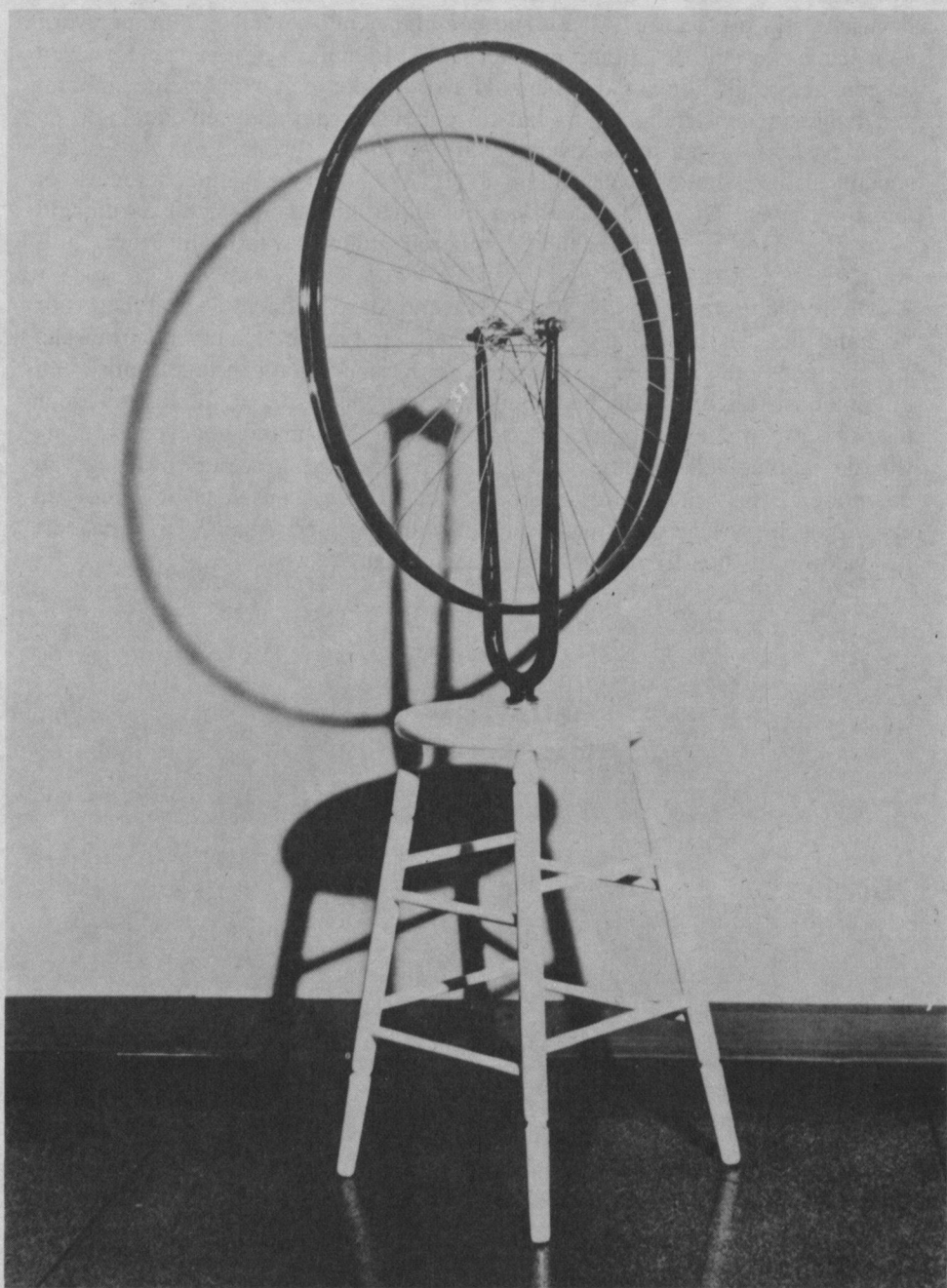
Daarentegen typeert Kossmann de hedendaagse geschiedschrijving als 'ironisch'. Dat betekent niet dat zij een voorkeur zou hebben voor de retorische ironie, of lichtelijk schertsend of hooghartig-spottend met het verleden een loopje zou nemen. De moderne historicus bedient zich enkel van een retoriek die sober, beheerst, koel en vrij afstandelijk is. Deze stijl is uitdrukking van een geschiedconceptie die noch deterministisch, noch voluntaristisch is, maar possibilistisch of - ironisch. In deze visie is het geschiedproces een wat moeizaam produkt van voortdurende keuzes en beslissingen. Sterk overheerst het besef dat zeker niet altijd de (op dat moment of in die historische situatie) waarschijnlijkste of 'beste' voortzetting prevaleerde; dat op deze manier mogelijk allerlei ontwikkelingen of denkbeelden in de geschiedenis geen stem en plaats hebben gekregen die dat misschien wel waard geweest waren; en ten slotte dat plannen of beslissingen die zich wel hebben kunnen doorzetten, vaak tot geheel onvoorziene of met hun bedoeling strijdige resultaten geleid hebben. Het had in de geschiedenis allemaal anders kunnen verlopen. De geschiedenis wordt *gemaakt*, ieder moment; maar zij wordt niet uitgevoerd naar een ontwerp.

De ironische geschiedschrijver confronteert theorieën met de praktijk, en constateert - geamuseerd, gelaten of teleurgesteld - het verschil. Hij heeft oog voor de ironische spanning tussen waan en werkelijkheid, ideaal en mogelijkheid, een zelfbeeld en het beeld dat anderen zich van een persoon of volk vormen, een beoordeling door de tijdgenoten en het oordeel van lateren. Hij is, aldus Kossmann, meer tot verbazing dan tot warme betrokkenheid of bewondering geneigd. Hij denigreert niet wat er bewonderenswaardig en geslaagd is in het verleden, maar laat - veel meer dan de vroegere geschiedschrijving - de invloed van toeval, mislukking en vergissing gelden, en toont meer begrip voor menselijk falen. Geschiedschrijving in de ironische modus, superieur als zij door haar hedendaags perspectief op het verleden mag lijken, staat eigenlijk juist dichterbij het moeizame proces dat de geschiedenis is. Enkele jaren geleden is (door R. Reinitz *Irony and Consciousness. American Historiography and Reinhold Niebuhr's vision*, Londen/Toronto 1980) een ironische geschiedschrijving verdedigd als heilzaam correctief op een al te zelfverzekerd besef van nationale grootheid en uitverkiezing dat zich uit in gevaarlijke fantasieën van onoverwinnelijkheid en internationale zendingsdrang.

Kossmann stelt dat "het voor de hand [ligt] dat een laat-twintigste-eeuwse westerse historicus de ironische stijl kiest" (II, 373). Ironie is hier natuurlijk niet opgevat als persoonlijk stijlkenmerk maar als

geschiedconceptie. Evenmin is deze uitspraak bedoeld als voorschrift aan historici. Ook wordt niet geconstateerd *dat* alle hedendaagse historici de ironische stijl prefereren. Alleen zou een algemener geldende voorkeur voor zo'n ironische stijl de auteur niet verbazen. Immers, historici van nu leven in een geestelijk klimaat dat bepaald wordt door een vrij algemeen besef van twijfel, tegenstrijdigheden, van de onbeheersbaarheid van ideologie en techniek, kortom van de "onoverzienbare gecompliceerdheid van de fysieke, sociale en intellectuele werkelijkheid" (II, 373). Het problematiseren is tot kunst verheven. De intellectueel van nu, aldus Kossmann, "heeft aardigheid in twijfel. Het is de menselijke ontoereikendheid waarin hij zich thuis voelt."

De redactie van *Groniek* heeft gemeend deze gedachte - dat het voor de hand ligt dat hedendaagse historici affiniteit hebben met een ironische stijl - eens te moeten voorleggen aan een aantal Nederlandse en buitenlandse historici. De bedoeling was een discussie uit te lokken door historici van nu te confronteren met de door Kossmann gegeven typering van de intellectuele situatie, taak, mogelijkheden en geschiedopvatting van de moderne historicus. Herkennen zij zich in deze kenschets of vinden zij een ironische geschiedschrijving minder voor de hand liggen? Hoe reageert de vakwereld op zo'n suggestie? Een debat.



Marcel Duchamp "Le Buisson"

GEEN IRONIE MAAR SCEPSIS

H.Baudet

Wegens tijdgebrek restte mij slechts één dag voor het opstellen van mijn reactie. Die moet dan ook als louter spontaan opgevat worden. Ondanks dit bezwaar heb ik evenwel U haar niet willen onthouden. Ik geef haar zoveel mogelijk puntsgewijs weer:

1. Finalisme is in de geschiedopvatting al lang niet meer een erg actueel probleem. Zo rekende dertig jaar geleden al Boogman, van zijn kant, daar in zijn Utrechtse oratie mee af door grote nadruk te leggen op de rol van het toevallige en willekeurige in historische ontwikkelingen binnen bepaalde perken van een staalkaart van mogelijkheden, en hij sprak in dit verband van possibilisme. Ik herinner mij destijds getroffen te zijn door de bruikbaarheid en transponeerbaarheid van veel van Boogmans formuleringen ook buiten het terrein van de politieke geschiedenis en binnen dat van de economische.
2. Een antithese finalisme/ironie komt mij minder duidelijk, minder voor de hand liggend, minder algemeen geldend en dan ook minder overtuigend voor. Ik weet ook niet goed, wat ik in het gegeven verband met de term 'ironie' en zijn begripsinhoud aan moet, behalve in de specifieke zin van een persoonlijke karakteristiek van een bepaalde geschiedschrijver. Zin voor tegenstrijdigheid, zin voor betrekkelijkheid en voor de niet-vanzelfsprekendheid van dingen en ontwikkelingen, streven naar een zelfstandige opbouw van een zinvol beeld van het verleden (ik ontleen al deze termen aan uw brief) kunnen moeilijk worden uitgegeven voor definities van ironie. Zij behoren tot de onbevooroordeelde, afstandelijke historische beschouwelijkheid in het algemeen, die helemaal geen monopolie is van speciaal ironici.
3. Kern van de zaak lijkt mij, dat Kossmann de term 'ironie' gewoonweg geheel verkeerd heeft gekozen voor hetgeen hij blijkens zijn verdere toelichtingen eigenlijk op het oog had en heeft. Het hedendaagse historische klimaat is sceptisch - jazeker, maar dat is heel wat anders. Men kan misschien zelfs het gehele laat-twintigste-eeuwse intellectuele klimaat in onze westerse cultuur overwegend sceptisch noemen. Maar opnieuw: dat is niet hetzelfde als ironisch. Natuurlijk weet Kossmann dat ook wel. De vraag dringt zich dan op, wat hem niettemin beweegt om het toch zo graag over ironie te hebben, als kennelijk synoniem voor scepsis. Ik kan die vraag niet beantwoorden maar ik kan ook niet laten haar te stellen. Aan een tekort aan zijn taalvermogen kan het in elk geval niet liggen.

4. Tenslotte: inzicht in het verleden opbouwen en in de eigen omgevende wereld in directe samenhang daarmee vanuit een geest, die met de doordringendst mogelijke visie en de fijnst mogelijke bewerktuiging tegelijkertijd analytisch is en conceptueel - dat acht ik, als u het zo noemen wilt, de taak van de hedendaagse historicus. Misschien kan Kossmann zich met die formulering althans ten dele verenigen, al speelt ironie er geen grote rol in.

"DE IRONISCHE ZIEKTE"

K. van Berkel

Dat ironie het stijlkenmerk van de geschiedschrijving van de late twintigste eeuw zou zijn, is een stelling zo plausibel dat tegenspraak uitgesloten lijkt. Zeker als een eminent geleerde als Kossmann de stelling in zijn *magnum opus* zo trefzeker weet te formuleren, past ons slechts instemming. De voorbeelden liggen immers ook voor het oprapen. Neem het overzicht dat de Utrechtse amerikanist Maarten van Rossem heeft samengesteld van de geschiedenis van de Verenigde Staten in de twintigste eeuw. Bij voortdurend komt de schrijver aanzetten met paradoxen om aan te tonen dat het in de Amerikaanse geschiedenis bijna altijd anders liep dan de tijdgenoten dachten. Een geliefd contrast is dat tussen de schijnbare overwinning van het kleinstedelijke Amerika op het grootstedelijke, industriële Amerika en de ondertussen bijna ongehinderd voortgaande modernisering van het land, speciaal in de jaren twintig. "De ideologie van het kleinstedse Amerika was in de jaren twintig al zo geërodeerd dat het de grootschaligheid van de industrie als vanzelfsprekend accepteerde. De paradoxale situatie waarin de culturele reactionairen zich in de jaren twintig bevonden, strijdend tegen de zedenverwilderding en vóór het mechanisme dat die zedenverwilderding veroorzaakte, gaf aan de manifestaties van hun strijd [van Rossem doelt onder andere op de drooglegging en de Ku Klux Klan] een tragikomisch aspect dat voor de historicus onweerstaanbaar is." En om het in een concreet beeld te vangen: "Het gevaar dat hun opgroeiende kinderen achter in de van pa geleende auto zedenverwilderend zouden gaan vrijen, weerhield de godvrezende burger er niet van in de jaren twintig een auto op afbetaling te kopen."¹ Dit is misschien een wat grove variant van de verfijnde ironie die we van Kossmann kennen, maar het mechanisme dat er achter steekt is hetzelfde.

Het zou geen moeite kosten dit voorbeeld met vele andere aan te

vullen. Het probleem is eigenlijk meer dat er zo veel voorbeelden zijn en vooral dat deze voorbeelden niet alleen uit de late twintigste eeuw dateren. Dat ironie in de geschiedschrijving alom aanwezig is, werd al in het begin van deze eeuw opgemerkt. Uit die tijd noteerde ik de volgende klacht over de historisch-wetenschappelijke produktie: "Het gezichtsvermogen kan worden vernietigd door te veel, te schel, te wisselend licht - de fijnheid van het zedelijk gevoel afgestompt door overlading met onharmnisch werkende historische kennis ..." En over historici: "Practisch ongeloof is de zielehouding van veler onzer. De besten beschansen zich in ironie, de groveren vervallen tot cynisme." Trouwe lezers van het tijdschrift *Theoretische geschiedenis* hebben dit citaat van Colenbrander al herkend. Het komt uit diens openbare les *Nietzsche herdacht* uit 1910, driekwart eeuw geleden.² En daar hoeven we het dan nog niet bij te laten. Waarom niet terug tot het begin van de negentiende eeuw, toen Hegel ons inlichtte over de List der Rede, die alleen kan worden doorzien door de wijsgeer-historicus? Ironie lijkt niet het geestesmerk van de hedendaagse historicus, maar van de historicus van alle tijden.

Anders dan Kossmann lijkt te doen, wilde Colenbrander niet berusten in de ironische of cynische levenshouding die hij onder zijn vakbroeders meende te kunnen waarnemen (dat overigens vooral in navolging van Nietzsche). In 1910 dacht hij de oplossing nog te kunnen vinden in een bekentenis tot het terrein van het on- en bovenhistorische, de kunst en de religie, maar later zag hij meer in een *beeldende* geschiedschrijving, die het leven niet vernietigt. Hij deed dat in zijn inaugurele rede van 1925, *Eerherstel der staatkundige geschiedenis*, waarin - de titel zegt het al - vooral de politieke geschiedenis wordt aangewezen als de richting die de tegenstelling tussen historie en leven zou kunnen overbruggen.

Maar terug naar de openbare les uit 1910. Colenbrander legde toen een verband tussen de oprukkende ironie en wat hij zag als de 'historische ziekte' en wat wij zouden aanduiden als de verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening. Dat lijkt me juist gezien: de ironie is geen gevolg van een intellectueel en maatschappelijk klimaat dat typerend zou zijn voor de late twintigste eeuw, maar is eigenlijk inherent aan de wetenschap die de historicus beoefent. Doorgaans wordt de historicus - behalve misschien de collegae die eigentijdse geschiedenis bedrijven - geconfronteerd met een toch wel frustrerende situatie: hij kent de afloop der gebeurtenissen, maar kan er niets meer aan doen; hij weet op grond van die afloop wat de werkelijk belangrijke zaken zijn geweest, maar moet verbaasd toezien hoe tijdgenoten daar vaak heel anders over oordeelden. De historicus heeft het voordeel van de kennis van de afloop en zou dus in principe de betweter kunnen uithangen. Tegelijk weet hij hoe kinderachtig en flauw dat is en dus houdt hij zich in. Welnu, een ingehouden betweter, een betweter die zijn grotere kennis verdringt, dat is een ironicus, of, als hij een pessimistisch mensbeeld heeft, een cynicus.

Ironie zit dus ingebakken in de wetenschappelijke geschiedschrijving,

ironie is met andere woorden de grondtoon van de geschiedwetenschap. Dat we daar tot voor kort niet al te zeer op bedacht waren, komt misschien omdat we de ironie hebben overschreeuwd door hogere idealen van natie en confessie. Colenbrander prees in 1925 al de geschiedenis van de nationale staat aan als remedie tegen de 'historische ziekte'. Maar nu dat medicijn is uitgewerkt, nu de staat de historici niet meer in vervoering kan brengen, wordt de ironische grondtoon weer hoorbaar. Zeker nu de geschiedwetenschap meer dan ooit tot zichzelf is gekomen, dringt de ironie zich sterk aan de waarnemer op - maar we vergissen ons als we denken dat die ironie iets is van de laatste tijd.

Noten

1. M. van Rossem, *De Verenigde Staten in de twintigste eeuw*. Utrecht, 1984, 70.
2. H.T. Colenbrander, "Nietzsche herdacht" in: *Historie en leven*. Amsterdam, s.a. 214-215, in het bijzonder 223, 224. De weg naar Colenbrander werd mij gewezen door: J. Tollenbeek, "De legitimatie van een ongeschreven werk. Colenbranders staatkundige geschiedenis van Nederland", in : *Theoretische Geschiedenis*, XIV (1987) 3-21, in het bijzonder 12 (waar het citaat overigens enigszins verhaspeld wordt weergegeven).

IRONISCHE GESCHIEDSCHRIJVING VAN DE HOLOCAUST?

J.C.H. Blom

"Het ligt voor de hand, dat een laat-twintigste-eeuwse westerse historicus de ironische stijl kiest", aldus E.H. Kossmann in een op het eerste gezicht zeer overtuigend betoog¹. Evenzeer ligt dunkt mij voor de hand, dat de laat-twintigste-eeuwse geschiedschrijving veel aandacht heeft voor die grote catastrofe uit het recente verleden: de holocaust. Kan daaruit nu de conclusie worden getrokken, dat ironische geschiedschrijving van de holocaust een veel voorkomend type geschiedwerken is of dient te zijn? Een zekere logica lijkt aan deze gevolgtrekking niet ontzegd te kunnen worden. Daar staat tegenover, dat men bij de karakterisering van de geschiedschrijving over de holocaust - die inderdaad zeer omvangrijk is - niet snel op het adjectief ironisch zou komen. Ook de vraag of bij de voortzetting

van deze tak van geschiedbeoefening de ironische stijl een vanzelfsprekendheid of een wenselijkheid is, zullen weinigen spontaan met 'ja' beantwoorden.

Daarmee is een interessant probleem, in Kossmanns geliefde woordkeus wellicht zelfs een paradox, gegeven: hoe komt dit? Bij suggesties voor een beantwoording van die vraag dient men zich niet in de war te laten brengen door de klank van het woord ironisch. Het is immers duidelijk, dat de eerste associaties bij dit woord, die overeenkomen met de betekenissen die het woordenboek geeft bij ironie/ironisch - namelijk spot, niet geheel serieus te nemen uitlatingen -, niet in overeenstemming zijn met wat Kossmann onder ironische geschiedschrijving verstaat. Daarom is aandacht voor de context, waarin Kossmann zijn beschouwingen ten beste geeft, en voor de kenmerken, die hij noemt, belangrijk. Uitgangspunt voor zijn beschouwingen zijn de problemen waarvoor de geschiedschrijver, die heden-daagse naties, staten of volken als zijn object heeft gekozen, komt te staan. Het is tegen het einde van de twintigste eeuw onmogelijk geworden een natie (of een volk of een staat) te zien als een met een biologisch wezen vergelijkbare eenheid, die zich min of meer natuurlijk ontwikkelt. Bovendien bestaan er in de "culturele en politieke omgeving geen duidelijke overtuigingen, waarop hij (de geschiedschrijver), wanneer hij dat wilde, zou kunnen steunen".

Hier nu slaat de twijfel toe of Kossmanns zo algemeen geformuleerde stelling voor het onderwerp 'de holocaust' wel op gaat; een onderwerp immers van een totaal andere aard dan een natie, volk of staat. Ook van het ontbreken van "duidelijke overtuigingen" is hier geen sprake. In een wat andere context heeft H.W. von der Dunk juist met nadruk gewezen op de "basisconsensus" rond dit type onderwerp² en niemand sprak hem tegen. Bij alle eventuele verschillen in het positieve heersen er in brede kring gedeelde "duidelijke overtuigingen" van afschuw, afkeuring en verontwaardiging inzake de gebeurtenissen, die wij onder de term holocaust vatten.

Openlijk of stilzwijgend lopen deze overtuigingen uit op de gedachte dat herhaling van iets van die aard voorkomen moet worden. Ook de geschiedschrijving moet daaraan bijdragen. Te zamen met diep mededogen met de slachtoffers in brede zin - en dit mededogen is van een andere orde dan de 'compassie' waarover Kossmann spreekt, die in de praktijk soms naar meewarigheid tendeert - bepaalt dit de toon van vrijwel alle geschiedschrijving over de holocaust. Ironisch is niet de term die daarbij past, zeker niet als het om de stijl gaat.

Toch gaat de tendens om de geschiedwetenschap te beoefenen op een wijze, die Kossmann ironisch noemt, niet geheel aan de bestudering van de holocaust voorbij. Kossmann geeft verscheidene kenmerken van ironische geschiedschrijving, die ook op allerlei geschiedwerken over de holocaust van toepassing zijn. Deze lijken in de recente historiografie zelfs meer nadruk te krijgen: aandacht voor de onoverzichtelijkheid, voor de mislukkingen, de vergissingen en de toevalligheden in het verleden, voor twijfel

en menselijke ontoereikendheid; begrip voor falen; koelheid van stijl en beheerste retoriek; scepsis en afstandelijkheid ook en misschien bovenal verbazing als basis voor nieuwe vragen, die ons wellicht een klein stapje verder kunnen helpen in onze pogingen tot ordenen van een deel van het verleden, dat overigens zo volstrekt chaotisch is³. Misschien maakt ook bij de holocaust iets meer afstand van de zware druk van de noodzaak herhaling te voorkomen het mogelijk om net wat anders geaccentueerde vragen te stellen, zeker als het om deelaspecten gaat. Het zoeken naar antwoorden op die vragen kan vervolgens wellicht tot nieuwe, ook voor het totale vraagstuk relevante, inzichten leiden.

Als voorbeeld, dat ook als aanleiding diende om juist deze kwestie aan te snijden, kan het probleem gelden van de verschillen in de percentages omgekomen joden uit de diverse bezette landen in West-Europa. Het zoeken naar omstandigheden en factoren, die op dit vraagstuk meer licht kunnen werpen, lijkt mij in het kader van de geschiedschrijving van de holocaust, hoewel misschien niet behorend tot de meest centrale problemen, een relevante activiteit. Op wellicht als Kossmanniaans te betitelen wijze eindig ik een voorlopige, meer vragen dan antwoorden leverende, beschouwing hierover met: "Een interessante paradox die nadere bestudering verdient"⁴. De toon van hett stuk heb ik ingetogen proberen te houden. De consensus van afschuw, afkeuring en verontwaardiging heb ik niet verlaten (integendeel), maar deze krijgt niet veel nadruk. De in verbazing wortelende vragen en de op het eerste gezicht tegenstrijdige verschijnselen staan voorop. Dit gaat in de richting van wat Kossmann, als ik hem goed begrijp, ironische geschiedschrijving wil noemen. Maar in de richting gaan van of bepaalde kenmerken vertonen van, is niet hetzelfde als gelijk aan of behoren tot. Andere kenmerken van de geschiedschrijving van de holocaust - ik noemde ze eerder - verhinderen het om deze ironisch te noemen. Daarom gaat de stelling van Kossmann, die het uitgangspunt van dit stukje vormde, volgens mij ook niet in het algemeen op. In ieder geval voor de holocaust, en er zijn meer onderwerpen te noemen. Daarom gaat de stelling van Kossmann, die het uitgangspunt van dit stukje vormde, volgens mij ook niet in het algemeen op. In ieder geval voor de holocaust, en er zijn meer onderwerpen te noemen, ligt het *niet* voor de hand, dat de laat-twintigste-eeuwse westerse historicus de ironische stijl kiest.

Noten

1. E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België, II. 1914-1980* (Amsterdam/Brussel, 1986). Alle verwijzingen en citaten in dit stukje zijn, tenzij het tegendeel wordt aangegeven, afkomstig uit het nawoord in dit deel, 367-386, in het bijzonder 372-373.
2. H.W. von der Dunk, "Negentienveertig: van neutralisme naar naziheer-

- schappij" in C.B. Wels (red.), *Vaderlands Verleden in Veelvoud, II. 19e en 20e eeuw* (Den Haag, 1980) 313.
3. Zie hierover ook het zeer heldere artikel van W.H. Roobol, "De gedaanteverwisseling van de chaos" in *Theoretische Geschiedenis*, 8 (1981) 20-28.
 4. J.C.H. Blom, "De vervolging van de Joden in Nederland in internationaal vergelijkend perspectief" in *De Gids*, 150 (1987) 494-507, 506.

HISTORISCH AGNOSTICISME

J.C. Boogman

De *Groniek* heeft kennelijk een inventieve redactie. Bijzonder geslaagd vind ik in elk geval haar initiatief om in het jubileum-nummer enige historici te laten reageren op de fundamentele beschouwing van prof. Kossmann in het 'Nawoord' van zijn magnum opus *De Lage Landen*. Aan de vriendelijke uitnodiging van de redactie om ook enig commentaar te leveren heb ik dan ook graag gevolg gegeven.

Met de teneur van Kossmanns anti-finalistische beschouwingen ben ik het in hoofdzaak uiteraard eens: lang geleden, in mijn inaugurele rede van februari 1959, heb ik zelf het historisch teleologisme al eens geattaqueerd. Ik vraag me echter wel af of Kossmann met zijn voorliefde voor het strikt rationele, spitse discours het anti-finalisme niet wat te zeer op de spits heeft gedreven door zijn orthodox-nominalistische wijze van benadering. Is het wel waar dat de geschiedenis geen continuïteit bezit en dat wat wij als continuïteit menen te onderkennen slechts een menselijk bedenkfel is, met name een constructie van historici? (Onwillekeurig schoot mij hierbij Theodore Lessings 'Geschichte als Sinnggebung des Sinnlosen' (1919) in de gedachte). Bevond Nederland zich in 1830, zoals Kossmann beweert, nu werkelijk 'in een geheel nieuwe situatie' die in feite zelfs geen verwantschap te zien geeft met het Nederland van 1980? In elke politieke gemeenschap komen immers tendenties, en tradities, hebbelijkheden en onhebbelijkheden tot ontwikkeling die vaak een taai leven blijken te hebben. Zo vergeleek minister Verstolk van Soelen in 1832 het lot van Nederland, vervuld 'met diep ontzag voor de heiligheid der tractaten', met dat 'van Aristides, door de Atheners tot het ostracismus verwezen, omdat het hun verdroot hem te hooren noemen den rechtvaardige'. Naar het mij voorkomt valt er wel degelijk een verwantschap te constateren tussen een uitlating als deze in de toonaard van het 'ethische imperialisme' en bijvoorbeeld de

oproep die K.V.P.-leider Romme in december 1946 richtte tot zijn landgenoten om een 'voorbeeld' te zijn, dat "op deze welhaast steeds te laag mikkende wereld bevruchtend kan inwerken". In dit verband kan uiteraard ook gedacht worden aan de cultus van Nederland als 'Gidsland' die omstreeks 1980 vooral in linkse kringen zoveel opgang maakte.

Het is natuurlijk een onmiskenbaar feit dat veranderingen het hoofdthema uitmaken van de geschiedenis en dat ook stabiliteit zoals Kossmann terecht opmerkt, verandering veronderstelt. Dat neemt echter niet weg dat er in de geschiedenis van politieke gemeenschappen ook fenomenen van langere duur zijn aan te wijzen. In het Nederlandse geval zijn die bovenal in verband te brengen met de geografische situatie, het Hollands commercialisme en het calvinisme. Zo kan men tot de conclusie komen dat de koopman en de dominee (in ruime zin op te vatten) een zwaar stempel hebben gedrukt op de Nederlandse gemeenschap en haar geesteshouding(en).

Dat men bij het hanteren van het begrip continuïteit zeer op zijn hoede moet zijn, wil ik graag toegeven: een historicus die er een te grote betekenis aan toekent, loopt het gevaar in finalistisch vaarwater verzeild te raken. Anderzijds ben ik ervan overtuigd dat een historicus die de achtergronden van het feitelijke gebeuren tot hun recht wil laten komen, ook oog moet hebben voor althans een zekere intrinsieke, niet-gereconstrueerde continuïteit in de historische ontwikkeling. Uit een oogpunt van rationele wetenschapsbeoefening is dit schikken en plooiën, dit tussen Scylla en Charybdis doorlaveren natuurlijk niet bijster bevredigend. Het is echter zeer de vraag of ons mooie maar zeer netelige vak wel bedreven kan worden zonder enige wetenschappelijke ongemakken.

Tussen de finalistische en niet-finalistische geschiedschrijving constateert Kossmann ook een stilistisch verschil: de eerste is 'zelfverzekerd', de tweede 'ironisch'. De ironische geschiedschrijver staat koeler, afstandelijker tegen over het historische gebeuren dan de geëngageerde finalistische historicus van voorheen; zijn relaas van het gebeuren "is het verhaal van betrekkelijkheden".

Degenen die enigermate op de hoogte zijn van de huidige geschiedbeoefening in Nederland en die tevens een redelijke notie hebben van het werk van figuren als Enno van Gelder, Geyl, Rogier en Romein zullen, althans in hoofdzaak, met Kossmanns dichotomie kunnen instemmen. Ook zullen ze ongetwijfeld waardering, zelfs bewondering hebben voor diens rake aperçu's ter staving en verlevendiging van zijn betoog. Ik kan daar voor me zelf nog aan toevoegen dat ik in het bijzonder genoten heb van Kossmanns karakteristiek van de ironische geschiedschrijver omdat die tevens beschouwd kan worden als een uitermate geslaagd intellectueel zelfportret.

Voor algemeen gebruik lijkt me de term ironische geschiedschrijving niet bepaald geschikt. Er zijn immers ook tal van 'finalisten' geweest die zich voortreffelijk wisten te bedienen van de ironie. Van wezenlijker betekenis lijkt me het didactische argument. Wanneer Jan en Alleman als

typische tijdgeest-aapjes ironische geschiedbeoefening gingen bedrijven, zou dat wel eens neer kunnen komen op een hautain neerkijken op onnozele halzen uit het verleden. Van de door Kossmann wenselijk geachte 'compas-sie' zou dan al heel weinig te bespeuren zijn, maar zeker des te meer van zelfverzekerdheid, de zonde van de 'finalisten'. Wanneer we de term ironi-sche geschiedschrijving vervangen door bijvoorbeeld agnostische geschied-schrijving of historisch agnosticisme, zou de kwalificatie ironische ge-schiedschrijver gereserveerd kunnen worden voor één prominent Nederlands historicus: Ernst Kossmann.

HET SUPERIEURE VAN IRONISCHE GESCHIEDSCHRIJVING

M.C. Brands

Als op de bijsluiters van een geneesmiddel laten zich de kwalen opsommen waartegen ironie kan helpen. Zij voorkomt grote emotionele betrokkenheid en partijschap. Zij houdt de opdringerige en veeleisende buitenwereld op een afstand. Zij voorkomt buien van te grote bewondering als ook van verachting. Verscherpt de blik voor pathos, opgewondenheid, zelfoverschatting, grootse masterplans en dergelijke. Ironie houdt hen voor wie de ganse wereld één opwindende première is, op afstand. Het middel voorkomt ook dat men door de *Jubel und Jammer* in de geschiedenis heen en weer geslingerd wordt tussen juichen en te groot verdriet.

De bijwerkingen van dit middel zijn dat het snel kan leiden tot een olympische attitude die licht tot een hautain maniertje verwordt (en daar-door irritatie in de omgeving oproept). Bovendien kan het enigermate ongevoelig maken voor wat werkelijk groot(s) is. Verleidt snel tot de conclusie: "Het stelt toch allemaal veel minder voor dan veelal wordt aangenomen". Brengt *déjà vu*- en *vieux jeu*-symptomen met zich mee. De dosering moet streng in acht worden genomen, wil men niet nog meer bijwerkingen opwekken. Het middel is effectiever in de vlakke gebieden van het Noorden dan in de mediterrane bergstreken. Past vooral in landen die weinig last hebben van sterke heroïsche tradities.

Tot zover de bijsluiters. Ironie is een stijlfiguur, maar tegelijkertijd meer dan dat. Het is een levensopvatting die bij een bepaald persoonlijkheidstype hoort. Men kan nog een stap verder gaan door te betogen dat de ironische benadering van de werkelijkheid in de ene cultuurkring veel sterker is ontwikkeld dan in de andere. Een cultuur die sterk leeft vanuit

het besef nog grote tijden voor zich te hebben, zal niet veel ruimte bieden voor ironische geschiedschrijving.

Met dit betoog wek ik de indruk, alsof het altijd duidelijk is wat ironie is en wat de functies ervan zijn. Die duidelijkheid bestaat in vele gevallen niet. Zo heeft het mij in een grijs verleden veel tijd en moeite gekost om erachter te komen wat Thomas Mann met ironie bedoelde waarvan hij zo vaak sprak. Want wat bedoelde Mann met een uitspraak als: "Ironie ist das Pathos der Mitte..."?

Ik ben er ook niet helemaal zeker van of Kossmanns opvatting van ironische geschiedschrijving wel zo duidelijk aan te geven is. Immers, juist in die ironie schuilt een groot voorbehoud, zich niet bloot te geven, 'underplaying' ("Ach, het stelt toch allemaal niet zoveel voor"). Ironie vormt geen school, het is geen filosofie of ideologie: het is een voorzichtige wijze van benaderen. Uitgangspunten daarbij zijn dat van grootse ideeën in de geschiedenis vaak weinig is terechtgekomen: de Zwolsmannen gingen vaak failliet. Van vooruitgang valt al helemaal niet te spreken. Mislukkingen, ondergangen, stille verdwijningen zijn legio in de geschiedenis. Heilsboodschappen hebben zelden heil gebracht.

"De ironische geschiedschrijver ... toont in zijn vertelling meer begrip voor menselijk falen en laat meer ruimte aan zijn compassie", aldus Kossmann (pag. 372). Ik heb mij bij het lezen van deze stelling van Kossmann afgevraagd of dat ook voor hem opgaat. Gaat het bij hem niet veel meer om dat opmerkelijk 'Acht'-soort deernis met al die sukkelaars en strebers die hoog van zichzelf en hun idealen opgaven, maar zo weinig bereikten? Er schuilt achter dat soort compassie een sterk element van vermakelijkheid. Al die drukte, en als je dan ziet wat eruit is gekomen! "Ik had het tevoren kunnen zeggen". Van echt meeleven, laat staan mee-lijden met het slachtoffer is hier niet echt sprake; dat kan ook moeilijk vanwege die wat neerbuigende afstandelijkheid.

In ons luidruchtige wereldje waarin de taal steeds meer wordt bepaald door reclame-superlatieven en Hilversum 3-lawaaï, is de ironie een beschaafd voorbehoedmiddel. De grootste kracht ervan blijkt vooral, wanneer het te bestuderen object bol staat van pathos en wanneer het vooral drukte en niet veel méér geproduceerd heeft. Kossmanns beschrijving van de vooral rumoerige nep-revolutie van Nederland in de jaren zestig is er superieur door, in alle betekenissen van dit woord.

Maar niet alle delen van de geschiedenis bestaan uit zoveel pueriel gekrijs en zo weinig wol. Wanneer men leest hoe Kossmann de Februari-staking in één alinea beschrijft (178/179), moet men vaststellen dat diezelfde koelheid toch ook haar beperkingen kent. Natuurlijk, de staking heeft kort geduurd en Kossmann heeft het gelijk aan zijn kant met dat korte dodelijke zinnetje: "De vervolging van de joden werd voortgezet". Maar daarmee is de betekenis van deze bijzondere staking toch wel erg krap bemeten. Die betekenis gaat boven duur en resultaat uit. De gevallen van krappe bemeting zijn ruim voorhanden in Kossmanns werk. Daartegen-

over dient vermeld te worden in welke gevallen Kossmann het volle pond geeft. Natuurlijk kiest hij geen partij en laat hij zijn voorkeur niet te opzichtig blijken. Maar is het ook niet zo dat gematigden, het midden, verlichte conservatieven, kortom de praktisch verstandigen, een goede kans lopen zijn impliciete - en soms expliciete - waardering weg te dragen? Blijkt af en toe niet zelfs een mate van identificatie met deze groepen die evenzeer als Kossmann scherpslijperij en dogmatisme verafschuwden? Sommigen van hen waren bovendien ook broeders des ironischen levens.

Bij de Februari-staking kwam in dat geciteerde korte zinnetje al even impliciet naar voren: dat kernbegrip van Kossmanns opvatting, namelijk continuïteit. Mensen denken met hun vele activiteiten veel te veranderen. Zij hebben er geen idee van hoe taai die dikke stroop der geschiedenis is. En voorzover zij met hun drukke gedoe al iets bewerkstelligen, is het uiteindelijke resultaat van hun activiteit steeds weer iets heel anders dan hun voor ogen stond.

Daarin lijkt mij de andere kracht van de ironie te liggen: zij helpt door al die krioelende activiteiten heen te kijken, en vooral er op te letten hoe weinig er tenslotte beklijft van al dat gedoe. Er zijn namelijk heel wat koeien die wel veel melk geven, maar na het melken nog kans zien de emmer om te trappen.

Ironie dient scherp onderscheiden te worden van cynisme. De cynicus ligt de nogal monotone conclusie in de mond bestorven dat het toch allemaal één pot nat is en dat het allemaal niets voorstelt. Hij kan ook niet echt door de geschiedenis geboeid worden. Hij weet het al. Kossmann houdt zorgvuldig afstand ten opzichte van de cynicus die niet alleen zijn gehoor al gauw verveelt, maar zelf ook vaak ten prooi valt aan totale vreugdeloosheid, in het ergste geval zelfs aan zelfvernietiging. "Geen verstandige houding", zou hij zeggen.

Tot besluit nog een paar opmerkingen over Kossmann en de ironische geschiedschrijving. Stel dat onze collega een voorstander ware geweest van de ironische geschiedschrijving, maar dat hij niet had kunnen schrijven, wat was er dan van zijn ironische geschiedschrijving terecht gekomen? Dat verbaal vermogen is uiteraard allerm minst een bijzaak voor de uitvoering van wat geen programma mag zijn. Juist dat taalspel waarmee tegenstrijdigheden en dubbelzinnigheden half verzoend kunnen worden, waarmee vaak meer teruggenomen wordt dan tevoren gegeven was en waarmee lof en kritiek zo sterk vermengd kunnen worden dat de geprezene veelal niet goed weet hoe hij moet kijken: dat verbale spel, het beheersen van die verschillende klavieren maakt zijn boek zo bijzonder. Zonder dat balanceren was die ironische geschiedschrijving toch ondenkbaar? Hoe had hij anders die korte afstand die er nu eenmaal bestaat tussen 'Ecce homo' en 'Kijk-ik-eris' moeten bemeten?

Met dit al heb ik naar mijn maatstaven voldoende het ongelijk van Kossmann aangetoond: het ligt niet voor de hand dat een laat-twintigste-eeuwse westerse historicus de ironische stijl kiest. De hemel beware ons

voor hen die Kossmann zouden proberen na te apen. Zijn ironische geschiedschrijving is onnavolgbaar.

LITERARY MODES

Peter Burke

...

All I can do is to comment briefly on your summary of *De Lage Landen*. I agree completely with Kossmann's suggestion that the 'finalist' (or as Butterfield used to say 'whig') view is impossible (or at any rate indefensible) today, and that historians must take into account unintended consequences. In that wide sense of 'irony' we are all ironists now, or at any rate should be. In any case I find the ironic mode attractive. But I should like to make two additional comments.

I. Unintended consequences are not a new discovery by historians or philosophers. The most famous formulations are those of Vico and Kant, but a strong sense of the irony of history can be found much earlier, in Guicciardini, for example, and in Thucydides.

II. This sense of irony should not and does not prevent historians adopting other literary modes, described by Northrop Frye (followed by Hayden White) as tragic, comic and romantic. The Spanish Civil War, for example, remains a fit subject for tragic history. What historical subjects should be treated in the comic mode is a question best left for readers to answer for themselves.

...

HISTORISCHE CONSTELLATIE EN STIJL

H.W. von der Dunk

De literatuurhistoricus Northrop Frye heeft het vermoeden geuit, dat er zoiets als een cyclus van drie elkaar aflossende stijlvormen bestaat: allereerst de magisch-heroïsche stijl, die gevolgd wordt door de realistisch-mimetische en tenslotte door de ironische fase van realiteitsconceptie. In het eerste geval is er sprake van een vergroting en van een opwaartse blikrichting zoals in mythen en heldenepen. In de tweede periode geldt een afbeelding 'op ware grootte' als ideaal en tenslotte komt een neerwaartse optiek in zwang. De wereld krijgt in de ironische stijl een lichtelijk potserlijk aanzien. Deze kringloop voltrok zich in de Oudheid, als we aan de afstand tussen de mythen en de laat-romeinse klucht denken. In de middeleeuwen bevinden we ons weer in een magisch-mythische periode, die na de Renaissance overgaat in de mimetisch-realistische met als een hoogtepunt de negentiende-eeuwse naturalistische roman. In onze eeuw wordt dan de ironische stijl *mos*, waarbij Frye bij schrijvers als Joyce, Beckett en Kafka alweer een overgang naar een nieuwe magische denktrant bespeurt.

Wat men ook mag denken over de verschillen tussen literatuur en geschiedschrijving, schrijver en historicus hebben onder alle omstandigheden gemeen dat zij een al dan niet fictieve realiteit in taal bezweren. Ook de historicus kan in beginsel de wereld door verschillende soorten glazen bekijken. Die keuze is evenwel geen echte keuze, evenmin als in de literatuur. Die keuze wordt ons gedictieerd door onze persoonlijke aard en aanleg, door onze wereldbeschouwing en door de ervaringen en de constellatie, waarin we ons bevinden. Dat laatste gegeven kan dan weer bijdragen tot een zekere consensus en een gemeenschappelijke realiteitsbenadering binnen een generatie. Toch is het een versimpeling om te beweren, dat in een bepaalde tijd slechts één stijltype zou bestaan en dat die stijlvormen elkaar netjes aflossen als wachtsoldaten, zoals de theorie van Frye misschien suggereert. Wel kan er sprake zijn van een overheersende tendens. Er is alle reden om aan te nemen dat hierbij de literatuur *grosso modo* correspondeert met de geschiedschrijving. Schrijver en historicus zijn beiden onderworpen aan basale vormen van denken en kennis van hun tijd. Om het populair te zeggen: beiden staan onder invloed van de tijdgeest. En die kan een bepaald stijltype, dus een bepaalde optiek op de wereld sterk bevorderen. Want een stijl komt voort uit een soort dwangmatige invitatie om de dingen op een bepaalde wijze te zien, dus bijvoorbeeld vanuit een kikkerperspectief, zoals in de mythisch-heroïsche stijl, of eerder vanuit het torenperspectief van de ironicus. Een heroïsche stijl met zijn opwaartse blikrichting correspondeert gewoonlijk met een constellatie of van enorme

bedreigingen en gevaren of omgekeerd met een periode van expanderend bewustzijn, een gevoel dat nieuwe mogelijkheden en kansen in het verschietschiet liggen. In beide gevallen immers is er behoefte aan voorbeelden en wegwijzers, die de heroïsch-mythische stijl met zijn sterk didactische inslag als geen andere vermag te leveren. Hier immers vindt een idealisering plaats, waarbij het wezenlijke - wat men daar onder ook wil verstaan - selectief de aandacht krijgt. De opwaartse blikrichting is een inspiratiebron, waaraan zo'n tijd behoefte heeft.

Maar 'constellaties' zijn er altijd naast elkaar op velerlei niveau. Binnen een omvattende constellatie, die voor een heel tijdperk kan gelden - een eeuw of zelfs meerdere eeuwen - zijn er op lager plan kortstondiger constellaties, die slechts een generatie of ook maar enkele jaren van het individuele leven beheersen. Uit dit ingewikkelde en altijd wisselende samenspel van langdurige collectieve vormen van wereldbenadering en de kleine, individuele en kortademige, resulteert tenslotte het werk van de enkeling. Daarom bestaan naast een dominante tendens tot heroïsering altijd de tegenstromingen van een realistische of een ironische optiek. Juist de sacrosancte monarch kon de hofnar niet missen. Maar dat geldt ook omgekeerd: geen hofnar zonder een (eventueel verborgen) monarch op de achtergrond.

Een stijlverandering (dus een optiekverandering) is gewoonlijk het gevolg van verzadiging. En natuurlijk van verschuivingen in de constellatie, de algemene of de persoonlijke. De factoren, die een heroïsche stijl bijvoorbeeld begunstigen zijn verdwenen. Een nuchterder, pragmatischer zienswijze voldoet beter aan onze waarheidsdrang en oriënteringsbehoefte. De problemen vragen een andere vorm van aanpak. Het expanderende bewustzijn is op grenzen gestoten. Ook de ironische stijl is het gevolg van zo'n verschuiving en van verzadiging. Het is de stijl van de ontgoocheling, van het agnosticisme, maar ook van de herfst, van de vermoeidheid en niet in de laatste plaats van de toeschouwer. De ironicus behoeft geen positie meer te kiezen. Hij verkeert niet in een uitdagingssituatie. Daarom doorziet hij snel de beperktheid van menselijk denken en de discrepantie tussen willen en kunnen, idealen en resultaten. Er zijn geen existentiële provocaties, die hem dwingen tot de kortzichtigheid van het actieve engagement of tot de eenzijdigheid van creatieve inspiratie.

Is deze ironische geschiedschrijving nu de karakteristieke van onze late twintigste eeuw, zoals Kossmann schrijft?

Ik geloof niet dat 'de' historicus van de late twintigste eeuw bestaat. Dat allerlei trekken, die hij opsomt, ons vandaag familiair in de oren klinken, is duidelijk: het relativisme, de overtuiging dat het historische proces zonder plan en coherentie verloopt en dat wij het zijn, die die coherentie volgens zeer twijfelachtige intellectuele manipulaties aanbrengegen, dat wij in feite met een veeldimensionele chaos te maken hebben ... die instelling bepaalt ongetwijfeld hedendaagse concepties en brengt veel geschiedschrijvers dan tot een ironische stijl. Waarbij die inzichten en die

ironische stijl veelal voortspruiten uit ontnuchtering en ontgoocheling, dus uit uiteen gespatte illusies. Toch denk ik dat Kossmann hierbij óók en in de eerste plaats een zelfportret schetst. De distantie, de onderkoelde toon, de warsheid van uitbundigheid en pathos, de soms wat neerbuigende analyse van kortsluitingen en missers, de hoofdschuddende geamuseerdheid ten aanzien van grootse verklaringen en panorama's ... wie herkent hierin niet allereerst Kossmanns eigen stijl van de voorname glimlach bij het aanschouwen van zoveel druktemakerij! Een visie, waarin het historische gebeuren scherp doch als onder een verkleinglas verschijnt. Hoezeer hierbij echter het persoonlijke element ook meespreekt, dat die visie momenteel door de constellatie wordt begunstigd lijkt mij al evenmin twijfelachtig. Doch dan wel met een kanttekening.

De toeschouwersrol, de afwezigheid van grote existentiële uitdagingen, een verregaande consensus onder de intelligentsia ten aanzien van fundamentele politieke en maatschappelijke kwesties, dat alles geldt vooral voor West-Europa en met name dan weer voor Nederland. Hier zijn de precondities voor zo'n geschiedoptiek gegeven.

West-Europa is na wereldoorlogen en dekolonisatie in een positie beland, waarbij met zijn macht- en prestigeverlies ook de noodzaak van een heroïsche of realistische optiek is geslonken. In de negentiende eeuw, de eeuw van de natievorming en het imperialisme, van een expanderend Europees bewustzijn en prestige was er behoefte aan een didactische geschiedschrijving, die grote voorbeelden toonde in een triomfalistische toonzetting. En hoewel de eerste wereldoorlog aan die stemming een definitief einde maakte en de baan opende voor de cultus van de absurditeit en het nihilisme, waren er binnen die dominante tendens, toch de tegenbewegingen. Ook in Nederland. Daar had de verzuiling trouwens nog tot na 1945 voor een sterke binding aan wereldbeschouwelijke beginselen gezorgd, die een koele distantie verhinderden. Ironie, scepsis en relativisme als brevet van intellectuele oprechtheid en van kwaliteit waren niet gevraagd. Al zijn er altijd buitenbeentjes. Doch nog in de jaren vijftig was het geschiedbedrijf sterker gekoppeld aan existentiële kwesties, zoals antitotalitarisme en verdediging van de vrije samenleving. In de jaren zestig heeft de hausse van een romantisch radicalisme ons met de bekende doodserieuze en humorloze maatschappijkritiek en vernieuwingsdrang verblijd.

De belangrijkste gevolgen van die eruptie voor de geschiedschrijving lagen in de reactie, die zij heeft veroorzaakt. De desillusie versterkte een agnostische en sceptische denktrant, ook bij de oorspronkelijke aanhangers. Het is de denktrant die vandaag in zwang is. Wij zijn bezig de jaren zestig te verteren in dat opzicht.

Maar dat geldt toch bovenal voor het toekomstige, bedachtzame, zich altijd wat aan de zijlijn van de grote dramatische processen opstellende Nederland en voor zijn historici. In de V.S. onderscheiden de hele cultuur en dus ook het historische bedrijf zich zeer duidelijk door juist dat gebrek aan ironie, distantie en scepsis.

Ik zou de Amerikaanse historici echter niet graag buiten ons beeld van 'de' huidige historicus sluiten. Evenmin de Duitse, waar de roep om zinging de laatste jaren sterker wordt. De overgang kortom naar andere stijlvormen waar zelfs, net als in de literatuur, magisch-mythische elementen en zeker de realistisch-mimetische weer de ironische verdringen, is er ook. Waar men met grote, moeilijk te verwerken brokken verleden of actuele kwesties zit opgescheept, wordt de geschiedschrijver, die allereerst de complexiteit van het gebeuren beklemtoont en de ontoereikendheid van het historische denkapparaat snel een luxe-artikel. Daarmee is niets gezegd tegen de waarde van die denktrant. Integendeel. Hegels beroemde uil van Minerva (een formule, waarbij dat diertje misschien wat veel eigenaren krijgt toegewezen!) vloog uit toen de dag voorbij was. Juist dat de negentiende-eeuwer Hegel het beeld van de avond gebruikte voor zijn tijd, is echter een aanwijzing dat in de geschiedenis morgen, middag en avond altijd naast elkaar aanwezig zijn op verschillend niveau, in verschillende landen en bij verschillende historici.

DE HISTORICUS TUSSEN IRONIE EN CHARMANTE OVERMOED NAAR AANLEIDING VAN EEN STELLING VAN E.H. KOSSMANN

W. Frijhoff

Het zou gemakkelijk zijn, en goedkoop, Kossmanns stelling over de ironie als stijlfiguur van de moderne geschiedschrijver tegen hemzelf te keren en zijn eigen standpunt 'tot probleem te maken'. Moet zijn 'verhaal van betrekkelijkheden' op zijn beurt niet worden gerelativeerd? Typeert dat niet het illusieloze geschiedgevoel van een ervaringsrijk historicus die een verwoestende wereldoorlog tot jeugdgezel heeft gehad? Dit is natuurlijk geen stelling, maar een vraag. Zoals ze hier gesteld is, richt ze zich trouwens tot een hele generatie historici met hun skepsis, hun angst voor de dwang van systeem, model, structuur, theorie of ideologie, hun geworstel met het probleem van de waardevrijheid, hun vlucht in (op zijn best) een erudiete fenomenologie van het verleden of, erger, een ontgoocheld empirisme. Zij verzetten zich tegen finalisme, teleologie. Wordt teleologie niet al te gemakkelijk tot een theologie, die geen tegenspraak meer toelaat omdat de waarheidsbron ervan aan gene zijde van elke empirische toetsing ligt?

Kossmanns constatering zal op zichzelf door veel historici worden onderschreven. Maar het is de vraag of de analyse ermee mag volstaan

zoiets als de habitus van de hedendaagse intellectueel voor die hang naar de stijlfiguur van de ironie verantwoordelijk te stellen. Ik waag dus een aanvullende stelling. Die niet meer dan een stelling wil zijn. De ironie wordt de beroepshistoricus niet alleen door het hedendaagse levensgevoel opgedrongen, maar ook door zijn disciplinaire positie. Is de troep van de ironie immers niet het werktuig van de historicus geworden omdat hij niet langer de exclusieve specialist van de geschiedenis is? De geschiedschrijving - verstaan als brede zingeving van maatschappelijke ontwikkeling - is hem voor een groot deel ontsnapt. Het nationaal hogepriesterschap dat op assertieve wijze door de negentiende-eeuwse historici werd beoefend, maar dat op de tragische modus tot in de (vooral latere) werken van Huizinga valt te bespeuren, is door anderen overgenomen.

Het zou overigens een misverstand zijn te menen dat het overbodig is geworden en dat de hedendaagse lezer mans genoeg is om zelf zijn weg in de geschiedenis te vinden. Wie in de pers het wat larmoyante geweeklaag over het huidige gebrek aan 'grote' historici in Nederland volgt, mag gerust concluderen dat er behoefte blijft aan brede fresco's, duidelijke vergezichten, heldenverering, kortom aan door derden verschaft inzicht in waar we vandaan komen en waar we met zijn allen naar toe gaan. Als unificerend beginsel en finalistisch panacee heeft 'cultuur' daarbij thans de rol overgenomen die 'natie' een eeuw geleden had. De eenheid en herkenbaarheid van de vaderlandse geschiedenis wordt (naargelang het perspectief) gereduceerd of verbreed tot die van de cultuurgeschiedenis. De instituten daarvoor schieten als paddestoelen uit de grond en bij gebrek aan een samenhangend concept van de historische dynamiek zijn sommigen zelfs geneigd de hele geschiedenis *sub specie historiae culturalis* te herschrijven. Een fascinerend, maar hachelijk avontuur.

Er is niets oneerbaars aan dit alles, al noodt het, denk ik, wel tot een wat ander soort reflectie over de historische produktie dan door veel van de gangbare, hyperabstracte theoretische geschiedenis wordt verricht. Het gaat mij hier echter niet om veranderingen in het basisconcept dat aan historische vormen van geschiedschrijving ten grondslag ligt, maar om de transformatie van de positie van de historicus zelf. Minstens twee aspecten daarvan mogen hier worden aangestipt.

Hoewel een nauwkeurig inzicht in het historische bewustzijn van de Nederlander van pakweg twee eeuwen geleden nauwelijks voorhanden is, zijn er voldoende aanwijzingen om te mogen stellen dat een breed historisch perspectief sinds de achttiende eeuw in onze samenleving steeds meer gemeengoed geworden is. Alle klaagzangen die we over het gebrek aan historisch besef mogen aanheffen ten spijt, is dat perspectief wellicht ook steeds minder lapidair. Het aantal kanalen dat ons stukjes historische informatie aanreikt is gaandeweg legio geworden: kranten (neem eens een verrassende duik in de *Telegraaf*, *AD* of zelfs een huis-aan-huis-blad), magazines, televisie, romans, musea, monumenten (vaak totaal gereconstrueerd óm juist als informatieve getuigen van oude tijden herkenbaar te

zijn), bewegwijzering, benaamplating en bestraatnaambording, folders van VVV, braderie ('jaarmarkt') of reisbureau - de contactpunten met een (versnipperd) verleden zijn alomtegenwoordig. En ook wie er niet op bedacht is, neemt zulke brokjes verleden in zich op, gulzig of mondjesmaat. De resultaten daarvan zien we in die vreemde geschiedbrij die beroepshistorici soms zo kan ergeren: gebrek aan besef van tijdsorde, aan structuur, aan kennis van personen, gebeurtenissen en plaatsen; of andersom: een immense en intense kennis van historische momenten of persoonlijkheden, van eigen stad of geslacht, maar een schier volkomen onvermogen om dat aan een bredere stroom te relateren.

Die losvaste kennis van het verleden is niet alleen vergroot maar, sociaal gezien, ook verruimd. Meer lezers dan vroeger weten veel, maar ook veel méér dan vroeger. Klinkt dat niet door in het nogal eens gehoorde verwijt dat de historici van nu nauwelijks iets nieuws te vertellen hebben? De lezers van nu 'weten' heel wat meer dan die uit de tijd van Fruin of Huizinga. Elke burger heeft vandaag de dag wel min of meer vage noties over de ontwikkeling van de staat, de samenleving, de economie, de cultuur. En bijna alle grote, in de negentiende eeuw of later ontstane ideologieën zijn van ontwikkelingsdenken doordrenkt. Een socialist zonder historisch besef is een *contradictio in terminis*. Althans, dat zou het moeten zijn, want die ontwikkelingsnoties zijn vaak nauwelijks meer dan een bundeltje grove (on)zekerheden. Want juist in het onderwijs, waar zulke noties voor ieder tot historische samenhang moeten worden gebracht en tijdsdiepte moeten krijgen, met andere woorden waar de socialisatie van de jonge mens in zijn historische samenleving en cultuur samenhang en structuur krijgt, verliest de geschiedenis thans ongewild terrein. Laten we hier er niet over zeuren. Zou de geschiedenis niet aan haar eigen succes ten ondergaan?

Zeker is, dat veel talrijker lezers en kijkers dan vroeger een steeds weer hernieuwd contact met *res gestae* uit het verleden krijgen. Of het nu over de Golfoorlog of de Tour de France gaat, geen artikel van enige allure of het bevat wel een min of meer verre en meer of minder bijziende terugblik in de tijd. Individuele herinneringen worden erdoor geactiveerd, het 'collectieve' geheugen wordt erdoor gevoed. De huidige lezer, zeker de gecultiveerde, weet zich een halve historicus. Wat hij van de historicus verwacht, is dan ook niet op de allereerste plaats informatie. Die geeft de encyclopedie, krant of televisie hem net zo goed, en zowel beknopter of bevattelijker als efficiënter. Hij verwacht méér, namelijk het gevoel dat er iets wezenlijks aan de hand is, dat hij de vinger legt op iets waar hij zich hoe dan ook persoonlijk bij betrokken kan voelen. Geschiedenis is voor hem pas echt, als ze een breed en boeiend perspectief schetst, herkenning mogelijk maakt, inspirerend werkt, iets overdraagt, bezielt. De vraag is of de troep van de ironie daarvoor het geëigende middel is buiten de kring van intellectuelen waarmee de beroepshistoricus om andere, sociale redenen toch al *unisono* spreekt.

Maar wordt er wel naar geschiedenis gevraagd in de zin die historici daaronder verstaan? Wenst men niet eerder a-historische pakketjes verleden? Een verleden dat duidelijk als een afgezonderd segment wordt beschouwd, dat voorbij is en geen vloeiende overgang, geen levende band met het heden mag hebben? Ogenscheinlijk is dat, om een duidelijk voorbeeld te noemen, bij uitstek het geval in de stad waar ik woon, Rotterdam. In Rotterdam houdt het verleden in 1940 op, om onmiddellijk over te gaan in een ongedifferentieerd en emotioneel overladen heden. Het bombardement van mei 1940 is daar, óók voor de nieuwkomers, een actuele realiteit die de grens markeert tussen heden en verleden. Juist omdat het verleden er zo onherroepelijk weg is, heeft verkneuterde nostalgie er vrij spel en wordt tegelijk de oorlog tot een onaantastbaar heiligdom. Vreemd en bedenkelijk, maar begrijpelijk. Als vermoedelijk weinig andere stedelingen kent de Rotterdammer het als een statisch blok geziene 'vóór-1940'. De radicaliteit van de ruimtelijke breuk met het verleden geeft de Rotterdammer een scherp besef van tijdsorde en overtilt de breukervaring. 'Objectieve' documentaristen en wetenschappers die de tweeëenheid tussen kennis van het verleden en historisch perspectief niet vermogen aan te voelen, zullen nooit - óók niet na de thans door L. de Jong in het vooruitzicht gestelde stellingname - begrijpen waarom de discussie over het hoe en waarom van het Rotterdams bombardement tot een oneindige, rituele herhaling, nuancering en herleving gedoemd is. Het is de akt waardoor de stad zich steeds weer opnieuw haar historiciteit bewust maakt. Voor een buiten de menselijke wil en dus de zinvolle geschiedenis vallende vergissing is daarin geen plaats: een stad kan slechts vernield zijn en herleven door mensenwerk. De zin van de geschiedenis steunt in laatste instantie niet op bron en document, maar op het perspectief.

Geschiedenis is dus meer dan wetenschap; het is een collectieve levensvisie. Eerder dan de historici hebben de sociale wetenschappen, als wetenschappen van de collectieve gedrags- en levensvormen, zich dat gerealiseerd. Niet of nauwelijks gesteund door de vakhistorici zijn ze op hun beurt aan het historiseren geslagen, hebben het wiel uitgevonden en Amerika ontdekt. De sociologen namen het voortouw en vanaf het ogenblik dat het vooruitgangsgeloof van de historici wat aan het tanen was, begonnen zij gigantische fresco's te ontwerpen en brede ontwikkelingsschema's waar de gang van onze samenleving organisch zat ingebakken. Nee, daarbij denk ik bepaald niet op de allereerste plaats aan Elias, maar eerder aan Durkheim, en vooral Weber. De echo van hun historische reflectie klinkt ook nu nog ver buiten geschiedenis en sociologie na. Na de sociologen zijn thans de antropologen aan de beurt, bescheidener wat het lange termijn-perspectief betreft, maar nog heel wat beslister op het micro-niveau van het concrete onderzoek dat de historici zich intussen als eigen jachtterrein hadden toebedacht. De letterkundigen en psychologen komen eraan.

Is daar wat op tegen? Bepaald niet, mits we de ogen open houden voor de totaliteit. Met die totaliteit bedoel ik niet alleen de tijdsontwikkeling of

het ruimtelijke kader, maar ook de verhouding tussen geschiedschrijving (al dan niet door beroepshistorici) en wat we dan toch echt maar de 'realiteit' moeten noemen, hoe geconstrueerd ook. De huiver van de tot de ironie bekeerde historicus om door zijn geschiedschrijving begrippen als 'volk', 'natie' en 'staat' een finalistische lading te geven, wordt allerm minst gedeeld door de sociale wetenschappers. Zij schrijven dikke boeken en hele kwaliteitskranten vol over historische 'machtsverhoudingen' en 'elites', over 'verstatelijking', 'disciplineren' en 'rationalisering', over het 'beschavings-offensief', het 'civilisatieproces' en de 'volkscultuur' - evenzoveel 'naïeve' begrippen die, heuristisch gebruikt, een selecterende, ordenende en verhelderende rol kunnen spelen bij het proces van geschiedschrijving, maar die in handen van een systeemdenker alle contact met de realiteit kunnen verliezen. Toch beantwoorden ze evident aan een vernieuwde vraag naar duidelijkheid in de complexiteit, naar heroïsch uitzicht, inzicht in ontwikkeling, finalisme. Een beroepshistoricus wie zijn discipline na aan het hart ligt, kan zich niet veroorloven hier slechts over te schamperen.

Hij zal constateren dat de historische discipline zich al lang niet meer van de andere onderscheidt doordat ze kennis van het verleden accumuleert. Andere beroepspassanten van het verleden (archief- en museumwereld, volkskunde, kunstgeschiedenis en letterkunde, heemkunde en genealogie, *e tutti quanti*) doen dat ook, niet zelden beter en bijna steeds vollediger. Al evenmin heeft zij de exclusiviteit van het historische perspectief. Sociale wetenschappers ontwerpen dat meestal systematischer, vanuit een beter doordacht model en met meer ordeningsgevoel. De positie van de historicus is thans per definitie dan ook stukken ongemakkelijker dan ten tijde van Carlyle, Ranke of Michelet. Hij zit tussen verschillende stoelen in. Pijnlijk.

Is het eigene van de geschiedenis dan dat ze het zich als historische discipline - niet door andere bindingen dan die van een interne continuïteit gebonden - mag, zoniet moet permitteren om 'vrij' te interpreteren, geschiedenis te construeren zonder de vooropgestelde verplichting een sociaal, antropologisch, literair, psychologisch of welk ander disciplinair perspectief dan ook in te bouwen? Dat ze mag, zoniet moet dwarsliggen, gratuit en illusieloos moet schrijven? Als daar iets van waar is, is de troep van de ironie veel meer gebonden aan de disciplinaire positie van de beroepshistorici dan aan de plaats van de intellectueel in onze tijd, met de illusies en desillusies die daaruit voortvloeien. Dat relativeert de waarde van de ironie als historiografische stijlfiguur en haalt de historicus zelf uit de hoek van de kniezende zuurpruim. Want hoe gemakkelijk wordt die stijlfiguur niet tot een psychologische dispositie?

En als het nu eens allemaal te herleiden viel tot het identiteitsprobleem van een natie in crisis? Waar de historici, nauwer dan de sociale wetenschappers bij de integriteit en continuïteit van het historische levensgevoel van de natie betrokken, het vooralsnog niet meer zien zitten? Het geheim van het huidige succes van de vakhistorici in Frankrijk, Duitsland of

Engeland ligt, dunkt me, veel minder in de gebezigde stijlfiguur dan in hun optimistische bereidheid om globale, zo niet nationale 'issues' niet al te miezerig aan te pakken en, hoe kritisch ook, toch de grote vragen naar staat, volk, natie of cultuur te blijven stellen. 'Charmante overmoed' luidt Kossmanns recente bespreking van Braudels drie kloeke delen over het absoluut onmogelijke thema van de 'identiteit' van Frankrijk. En als die charmante overmoed nu eens precies het geheim van de historicus was? Hoog tijd dat O&W die kwaliteitsnorm bovenaan het inspectielijstje plaatst.

PATTERNS OF ORDER : IMPOSED OR INTRINSIC?

Peter Gay

...

Unfortunately I was - and still am - desperately attempting to complete a big biography of Freud under the gun of my publisher and am doing this in the midst of teaching full time. Hence, I have had no time even to think about things very systematically. On the other hand, your questions raised by professor Kossmann are quite intriguing to me and I would like at least to make some comments, even if I cannot give you a coherent essay.

As for the 'ironic' sense of history of which professor Kossmann speaks, I am completely in agreement. I do not think that his views are as rare as he appears to suggest, since confident self-assured and optimistic history writing is vanishing pretty much from the field. The idea that history has some sort of a goal, as was characteristic of 19th century historians, has been very largely given up. A philosopher historian like Toynbee has only very limited popularity, certainly among historians in the United States, and we are on the whole content with trying to understand the past as well as we can without imposing an order or, for that matter, a series of aims upon it that really is not in the material itself. I should also agree with professor Kossmann that history is enormously complicated, marked by steady conflict, incoherences, and a sense of human insufficiency, as he so well puts it.

I have some slight doubt, however, about the notion that we impose the order that we find in the past. I do believe that the historical profession is essentially one that finds rather than makes. That is to say, while it may be a look back that permits us to discern a pattern of order in a

given period or group of individuals, it seems to me that it is not the historian who invents this coherence. A good example of that would be the Renaissance. It is of course the case that a great many of those who lived in what we now call the Renaissance, believed that they were indeed present at a rebirth of European culture, and that they were even willing to be quite specific about just what that rebirth really meant. I am, I suppose, in a somewhat old-fashioned way, a philosophical realist if, though, a critical realist. That is to say I do not feel that the past is simply a collection of uncertain and unordered phenomena which happened to lie side-by-side. Nor, for that matter, do I think that professor Kossmann really believes that literally. But, at the same time, I think it would be important for the historian to admit that he is indeed doing more than simply impose order.

...

EEN TELEURGESTELD MAN

J.P. Guépin

Kossmann is, ook al zegt hij het zelf, niet ironisch. Als hij het was, zou hij eigen verdiensten opvallend kleineren, of hij zou niet menen wat hij zegt.

Wat is hij dan? Mijn indruk luidt: teleurgesteld. De periode 1780-1980 was voor Nederland en België niet zo'n interessante tijd. Het is de vraag of dat erg is. Ik denk dan aan die Chinezen die hun vijanden een interessante tijd toewensen, en aan de historicus van dat land, die na een opsomming van overstromingen, aardbevingen, epidemieën en hongersnood, invalen van barbaren en burgeroorlogen, corruptie en anarchie, concludeerde: "dit waren onhoudbare toestanden. Deze onhoudbare toestanden duurden driehonderd jaar."

Ook al hebben Nederland en België in de behandelde periode alletwee een revolutie meegemaakt en een of twee Franse en Duitse bezettingen achter de rug, dit kwaad kwam van buiten af. Wij hebben geen grote denkers voortgebracht als Marx en Freud, die als toekomstvoorspeller en dromenuitlegger het denken van onze bigotte eeuw hebben bepaald. Wie over de Lage Landen schrijft hoeft zich niet in te spannen om te verklaren hoe revoluties monsters als Napoleon, Stalin, Hitler en Mao konden voortbrengen. Originele theologen of denkers die wetenschappelijk bewezen dat het goed is mensen om te brengen als hun geloof, hun aristocratische

of joodse afkomst, hun geld of hun bril, ons niet bevalt, voelden zich hier nooit erg thuis. Wel zijn we niet verschoond gebleven van rechtse of linkse dweepers, en wat is er pijnlijker dan het vertrouwen op de zegeningen van het Algemeen Kiesrecht, vooral in België. Maar, zegt Kossmann er geruststellend bij: "Zo hoog vlogen de dromen van slechts enkelen".

De Lage Landen hebben in de behandelde periode helemaal niets voortgebracht, of als het iets is, dan noemt Kossmann het excentriek, bijvoorbeeld de sociale energetica van Solvay, het socialisme van Domela Nieuwenhuis. Mag de Hollandse marxistische school van Gorter en Pannekoek zich nog in de nabijheid van Rosa Luxemburg verheugen, dan spreekt het toch wel vanzelf dat ze volkomen faalde in dat waar het tenslotte op aankwam. Zo begint het boek: de pogingen tot staatkundig en economisch herstel van de patriotten gingen uit van een onjuiste voorstelling, en zo eindigt het: het idee van Nieuw Links dat de wereld fundamenteel aan het veranderen is, hoort niet tot de vraagstukken die de Nederlanders in de jaren tachtig nog bezig houden.

Wat voor geschiedenisboek is dit? Ik denk dat Kossmann zichzelf de rol heeft toebedeeld van de mild glimlachende rechter. Bij wijze van tegenstelling noemt hij in zijn Nawoord de nationalistische geschiedenissen van Blok en Pirenne. Maar de echte tegenstelling van prijzen is laken. Een meedogenloze kritiek op de onbenullige samenleving en de verhullende politiek van Nederland en België was mogelijk geweest. Romanschrijvers met historische pretenties worden geprezen voor weer een rondje 'bourgeois beating' of als zij de naargeestigheid aantonen van Nederlandse en Belgische, gereformeerde of katholieke milieus, die op een buitenstaander als ik nu juist zulk een blijde indruk plachten te maken. Wat let de historicus in die ader verder te delven, met als voorbeelden de bezwaren van Bilderdijk: 'een ongevaarlijke excentriciteit', tot en met de heftige zelfkritiek van ons enige culturele exportprodukt (naast porno), het progressief katholicisme: "een van de wonderlijkste démasqués die in Nederland ooit hebben plaats gehad".

Kossmann ziet er dus allemaal niets in. En hoe hevig werden vooral in België niet de tegenstellingen uitgevochten tussen clericalen en anticlericalen, bezitters en socialisten, met bovendien nog een scheurmakende taalsrijd, waarin de Vlamingen beoogden het Algemeen Beschaafd Nederlands op gelijke voet met het Frans te krijgen.

Het is, zegt Kossmann, te danken aan onze parlementaire democratie dat België en Nederland zich na 1848 staande hebben kunnen houden. Ook het Belgische politieke en sociale stelsel heeft zich zo georganiseerd dat het veranderingen in zich op kon nemen: "hoe hoog het zijn dogmatisme soms ook leek op te voeren en met hoeveel grote, wilde woorden agitators deze ideeën soms aan de man trachtten te brengen."

Het ligt niet voor de hand dat de historicus in alle gevallen de rol van milde, eventueel ironische, rechter op zich neemt. Mildheid zou een historicus van nationaal of reëel socialisme, waar ook ter wereld, allerminst

passen, want ook onpartijdige rechters moeten kwaad kunnen worden. Kossmanns houding is die van de liberale democraat die schrijft over stabiele, dus geslaagde, democratische samenlevingen.

Verdediging van de democratie geschiedt op een ander, meta, niveau dan de eventuele verdediging van ondemocratische opinies die dankzij de democratie aan bod mogen komen. In het Handelsblad, waar ik wel eens een exemplaar van oppik in de trein, wordt graag gesproken van de twee grote mogendheden, waarmee gesuggereerd wordt dat de Verenigde Staten en de Sovjetunie in meer opzichten dan alleen in militaire macht op elkaar lijken. In artikelen over de onderdrukking in Oost-Berlijn of van de Mongoolse meerderheid in Sinkiang, wordt haast ritueel gevraagd of het in Berlijn Kreuzberg of met onze vergeten troepen er niet even erg voorstaat; de gunsten van de tiran van Rusland worden meer toegejuicht dan de werking van de democratie in Amerika, zelfs als die effectieve omverwerping van een communistisch regime in Nicaragua in de weg staat. De democratie moedigt zulke behaaglijke beschouwingen aan.

De democratische meningsvrijheid houdt in dat in de grond onverdraagzame claims op de waarheid, oorspronkelijk neergelegd door filosofen en theologen in de orthodoxe versies van het christendom, het jodendom of de islam, of van de sociale wetenschappen, vanzelf gedevalueerd worden, willen zij zich kunnen handhaven op de markt der opinies, tot opinies. En opinies zijn iets waar je recht op hebt, en waar je uit kunt kiezen, zoals je in de supermarkt kunt kiezen, of uit therapieën, of op politieke partijen.

Maar dan lijken alle heftige meningen overdreven, futiel, alles wordt interessant en onbelangrijk tegelijk. Gelukkig, dan kunnen we ons aan ernstiger bezigheden wijden, waaronder het aanschouwen van het spektakel van de menselijke ijdelheid in de lectuur van geschiedboeken als van Kossmann.

IS HET NAIEF, NIET BIJ VOORKEUR IRONISCH TE WILLEN ZIJN ?

J. van Herwaarden

De inhoud van de brief van *Groniek* deed mij in eerste spontane reactie denken aan het uiterst onderhoudende dispuut over het lachen, dat Eco zo elegant en ironisch heeft verwerkt in zijn *De Naam van de Roos*¹. Het is met wetenschap als met religie of ideologie: de zeloot verdraagt geen

humor. Mijn tweede associatie betrof - hoe kan het eigenlijk anders-Popper:

" ... and although history has no meaning, we can give it a meaning.
... It is we who introduce purpose and meaning into nature and history"².

Niet meer geleid door "duidelijke overtuigingen waarop hij ... zou kunnen steunen"³, is de historicus van tegenwoordig doordrongen van de *human infallability*, wat volgens Popper dan wel geen bestanddeel is van een pessimistische kennisleer, maar die toch wel een reden is om zonder veel illusies op zoek te gaan naar wat hij noemt *objective truth*⁴. Eco's referentie aan de *queste* naar het tweede deel van Aristoteles' *Poëtica* in combinatie met Poppers opvattingen over de zoektocht naar de waarheid stelden de *Groniek*-brief voor mij wel een beetje op losse schroeven. Immers, wellicht heeft Aristoteles in dat tweede deel geschreven: " ... de ironicus ... handelt alleen om zichzelf te amuseren, maar hij doet de waarheid te kort." Meer nog, de ironicus is volgens Aristoteles een leugenaar, al "kan een zekere mate van ironie heel geestig zijn"⁵. Zo ironisch zullen de briefschrijvers hun woorden niet hebben bedoeld.

De in de brief opgeworpen stellingen en vragen verplaatsten mij voorts weer eens naar de vijfde eeuw voor Christus, naar Griekse filosofen als Protagoras, Democritus, de Sofisten en Socrates. Zijn wij, Westeuropese intellectuelen van het laatste kwart van het tweede millennium na Christus, inderdaad vergelijkbaar met de Sofisten die alle zekerheden - normen en waarden - en filosofische verworvenheden op losse schroeven zetten, zonder door persoonlijke stellingname de verantwoordelijkheid voor een maatschappelijke - dat wil geenszins zeggen: partij-politieke - keuze te nemen? Maken wij, kortom, ons opnieuw schuldig aan *La trahison des clercs*?⁶ Zoeken wij dan thans een nieuwe Socrates of een nieuwe Plato? Is Kossmann onze Thucydides, in Poppers woorden één van de *great conservatives*?⁷

De vragen naar aanleiding van Kossmanns opmerkingen reiken natuurlijk verder en dieper dan dat zij kunnen worden afgedaan met persoonlijke associaties, al lijkt mij ook voor Kossmann toepasselijk wat recentelijk over Huizinga is beweerd, namelijk dat het "vaak een persoonlijke affectieve benadering van het verleden (is) geweest die hem kenmerkte"⁸. Kossmanns werk is evenzeer als dat van de door hem zo gewaardeerde Friedrich Meinecke "het resultaat van een persoonlijke neiging veel meer dan van een bovenpersoonlijke, wetenschappelijke vernieuwingsdrang"⁹. Met andere woorden: ik bespeur in Kossmanns werk de neerslag van zijn persoonlijkheid, waarvan afstandelijkheid mijns inziens een wezenstrek is. De 'ironische geschiedschrijving' is Kossmanns eigen. Zijn 'ironische stijl' kan geen brevet van disciplinaire norm krijgen, juist omdat hij zo persoonlijk is.

'Ironische geschiedschrijving' is uiterst welkom als tegenhanger van de in de historiografie zo veel voorkomende nadruk op het tragische in het menselijk lot¹⁰. Zij is weldadig prikkelend, maar irriteert juist diegenen die zweren bij haar tegenpool, de methodologisch en daardoor vaak ook ideologisch zwaarwichtig onderbouwde geschiedbeoefening. De ironische geschiedschrijving moet dan wel als zodanig worden begrepen: ironie staat of valt met een goede verstaander. Ik betwijfel ten zeerste, of bij uitstek ons huidige tijdsgewricht die goede verstaanders levert.

Al biedt de Angelsaksische en dan vooral de Engelse historische wereld voldoende voorbeelden die mijn twijfel in zijn tegendeel zouden moeten doen verkeren, toch ben ik ervan overtuigd dat het met de neiging het ironische te willen verstaan thans net zo is gesteld als ten tijde van Socrates. Slecht dus, al lijken de talrijke o zo ironische columnisten in serieuze kranten en periodieken dat oordeel te logenstraffen. Laat men zich daardoor echter geen zand in de ogen strooien, want wat hún niet interesseert is onbelangrijk en wat hún niet bevalt wordt neergesabeld. Bij tegenspraak gaat hun ironie maar al te snel in woede over. Het strijdperk der ironici blijft beperkt tot de congenialen die zich in hun spel verenigd weten door voor buitenstaanders ontoegankelijke regels. Daartegen zijn net zo min bezwaren als tegen cricket of een kom tropische vissen - maar het is zeer de vraag, of de geschiedschrijving ermee is gediend, tot vergelijkbare esoterische hoogten te stijgen.

Koelheid, afstandelijkheid, beheersing, mededogen en wat dies meer zij kunnen ook zonder ironische benaderingswijze in de geschiedschrijving tot uiting worden gebracht. Ironie dient vaak als pantser, dat de gebruiker als bescherming hanteert wanneer iets of iemand hem te na komt. En wordt de ironicus niet door hoogmoed bedreigd? De ironie schijnt hem immers in staat te stellen, hoog boven het menselijke gewoel zwevend, zijn afstandelijke commentaar te geven alsof hij niets daarmee te maken heeft. Hem zij het woord van de Psalmist gedachtig: "Die in den Hemel zetelt, lacht; de Here spot met hem". (Ps. 2:4).

Of een historicus nu een ver of nabij verleden bestudeert, maakt op zichzelf niet veel uit. Het is voor een mediaevist misschien wat moeilijker dan voor een contemporanicus, het verleden vanuit een directe betrekking met het heden te beschouwen. Zonder de waardevolle noties van het *history for its own sake* over boord te willen gooien, ben ik ervan overtuigd dat de samenhang tussen heden en verleden niet mag worden doorbroken¹¹. Voor een toegankelijke geschiedschrijving lijkt mij dat een onmisbare voorwaarde.

Temperament, opvoeding, scholing en omgeving doen historici, dus ook mediaevisten en contemporanici, meer van elkaar verschillen dan hun wetenschappelijke specialisme. In de *Standortgebundenheit* liggen de uitgangspunten van onderzoeksactiviteiten besloten. Dat impliceert geenszins dat voor iedereen geldt dat "het voor de hand ligt, dat een twintigste-eeuwse westerse historicus de ironische stijl kiest"¹². Elke historicus kiest

zijn eigen wapenen die zo nauw mogelijk aansluiten op zijn streven naar zo groot mogelijke verstaanbaarheid.

Persoonlijk ben ik geporteerd voor een zakelijke benadering, waarbij ik er naar streef, de taal als beeldend instrument te hanteren om zo duidelijk mogelijk het verleden plastisch weer te geven. Daarin past zeker bij tijd en wijle een vleugje ironie, maar mijn temperament en de daaruit voortvloeiende intensiteit in betrokkenheid bij de materie maken mij de keuze voor de 'ironische stijl' onmogelijk.

Noten

1. Umberto Eco, *De Naam van de Roos* (Amsterdam, 1984) 138-142, vgl. 104-105.
2. K.R. Popper, *The open society and its enemies* (5e dr.; Londen, 1966) II, 278.
3. citaat uit *Groniek*-brief, 1-2.
4. K.R. Popper, *Conjectures and refutations. The growth of scientific knowledge* (3e dr.; Londen, 1969) 16.
5. Aristoteles, *Poëtica*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door N. van der Ben en J.M. Bremer (Amsterdam, 1986) 206.
6. J. Benda, *La trahison des clercs* (Parijs, 1927). Vergelijk ook de zinsnede in de *Groniek*-brief (blz. 2) over de 'onbeheersbaarheid van de techniek' met de passage uit Huizinga's *Lettre à M. Julien Benda*: "Dans les conditions techniques d'aujourd'hui chaque pouvoir une fois organisé développe un poids mort énorme que le rend presque inébranlable. L'ennemi que nous combattons c'est toujours notre cruel maître l'esprit de technique. Ne sous-estimons pas ses forces." (J. Huizinga, *Verzamelde Werken* VII (Haarlem, 1950) 271-272).
7. Popper, *Open society* I, 185.
8. A. van der Lem, "Aandacht voor Huizinga (1872-1945)", *Kleio* XXVIII.5 (juni 1987) 9.
9. E.H. Kossmann, "Friedrich Meinecke (1862-1954)", in: A.H. Huussen jr e.a. (red.), *Historici van de twintigste eeuw* (Utrecht/Antwerpen, 1981) 16.
10. Vgl. Menno ter Braak, "Zonder tragiek", in: M. ter Braak, *In gesprek met de vorigen*, (Amsterdam, 1963) 127-139 (n.a.v. Benda's autobiografie).
11. Vgl. G. Connell-Smith en H.A. Lloyd, *The relevance of history*, (Londen, 1972).
12. E.H. Kossmann, *De Lage Landen. Twee eeuwen Nederland en België, 1780-1980*, (2 dln., Amsterdam, 1986) II, 373, geciteerd in *Groniek*-brief, 2.

PROBLEMATISCHE IRONIE

E.M. Janssen Perio

Het grootste probleem bij mijn betoog over Kossmann en de ironie ligt in de noodzakelijke beperking: veel specificaties en modificaties moeten dus achterwege blijven. Verder staat deze reactie in het teken van de azijn, omdat er in historisch Nederland al zo veel met stroop wordt gewerkt.

Wat is ironie? Bij de Grieken betekende het woord zoveel als 'voorgevende onwetendheid', in welke zin zij een grote rol speelde in de 'dialectische' doceerstijl van Socrates, op weg naar *de*, dus zijn waarheid. In de tijd van de romantiek (negentiende eeuw) kreeg de ironie een meer geladen betekenis, onder andere in verband met een neiging tot zelfrelativering, aan of over de grens van het nihilisme (waarop ik hier niet verder kan ingaan). Bij Hegel heeft de ironie iets te maken met de 'uil van Minerva' die tegen de avondschemering uitvliegt¹ en bij Kierkegaard met de spanning tussen esthetische en ethische waarden. Bij Nietzsche staat de ironie in verband met een 'epigonaal' levensbewustzijn ten gevolge van een overmatig historiseren van het leven en de cultuur.²

Van deze achtergronden en afgronden van het begrip is bij Kossmann, lijkt me, weinig terug te vinden. Het begrip wordt door hem op een vrij simpele wijze gehanteerd en betekent niet veel meer dan principiële scepsis en een distantie van overtuigingen en zekerheden die, neem ik aan, nog slechts door 'weinigen' worden aangehangen. Het element van superioriteit, dat het begrip van oudsher aankleeft, is daarbij onmiskenbaar. Overigens is het alles behalve polemisch: Kossmann is voornamelijk irenisch-ironisch, naar oude regententant.

Als uitgangspunt voor een geschiedbeschouwing lijkt het begrip en de attitude me van beperkte waarde: meer een intellectuele intentieverklaring dan de grondslag van een visie en methode - anders was Kossmanns boek ook anders (en ik denk beter en belangwekkender) geworden. Van 'ironie' is in het boek ook weinig terug te vinden, tenzij misschien de onbedoelde ironie in bijvoorbeeld de vermelding van de vrouwenbeweging op de eerste bladzijde van het 'Nawoord'. Want juist de vrouwen (de halve bevolking) blijven in dit boek geheel buiten beeld³. Wat er verder allemaal, met name op cultuurhistorisch gebied, ontbreekt, kan ik hier niet opsommen.

Kossmanns oppositie tegen de twee representanten van een 'finalistische' en nationalistische geschiedschrijving van circa 1900, Blok en Pirenne⁴, lijkt me niet zo opmerkelijk: het zou verrassender zijn geweest als Kossmann zich tot een nationalisme bleek te hebben bekeerd of bekend. Wanneer Kossmann echter, onder anderen geassisteerd door Ankersmit, in

het geschiedfilosofische diepe duikt, gaat het op een pijnlijke manier mis (bij gebrek aan water of substantie). Het gaat hierbij vooral om deze twee kwesties: de continuïteitsproblematiek en de hiermee samenhangende problemen van de waarde en definitie van staat, natie, enz.

"Wij proberen het verleden begrijpelijk te maken", zo praat Kossmann Ankersmit na, "door het als continu te interpreteren" (II, 374). Dit zal inderdaad niemand met enige filosofische scholing verbazen⁵, aangezien wij in continuïteiten leven en denken zolang ons hart klopt en onze haren doorgroeien en wij door dezelfde deur dagelijks hetzelfde huis binnengaan. Onze vleselijke en genealogische herkomst is trouwens al niet anders te denken dan als een continuum: wie kan zich een 'missing link' voorstellen in het eigen voorgeslacht?

Kossmann doet even moeizaam als onbeholpen, met formuleringen als "het recht ... de Belgen en Nederlanders als inwoners van een natie (sic) te beschouwen" (II, 370). Ondertussen hebben wij te maken met betrekkelijke evidenties, zoals het gegeven dat genoemd (Nederlands) 'voorgeslacht' inderdaad voor een flink deel⁶ binnen de grenzen van het tegenwoordige staatsgebied leefde, dat bovendien al eeuwen lang vrij duidelijk en stationair is begrensd. En tevens eeuwen lang een taal gebruikte die ons als Nederlands (in plaats van Russisch of Hindi) bekend en vertrouwd is (inclusief de varianten en dialecten). En in steden en dorpen woonde die wij meestal nog op de landkaart kunnen vinden of zelf bewonen⁷. Nog afgezien daarvan dat het enig verschil zou maken als dit grondgebied van Belgen en Nederlanders 'toevallig' niet hier aan de Noordzee maar ergens in Midden-Europa zou liggen, zoals in het geval van historische pechvogels als Polen en Tsjechen; dit gegeven maakt namelijk deel uit van een geografische continuïteit (zoals men al voor de lessen van de 'Annales' wist). Kortom: waarom zouden wij ons niet bezighouden met werkelijke vraagstukken in plaats van een kennistheoretisch wajangspel op te voeren, met ingewikkelde antwoorden op verkeerd gestelde of onwezenlijke vragen?

Het verhaal is, ik geef het toe, deprimerend. Ik wil dan ook besluiten met de twee wijsgerige 'uitsmijters' aan het einde van Kossmanns betoog. "De auteur", zo schrijft hij, "gaat ervan uit dat elk van de opeenvolgende bevolkingen die in de Lage Landen hebben gewoond, voor specifieke vraagstukken geplaatst meende te zijn en zich verplicht voelde daarvoor een oplossing te zoeken". (II, 386) Dit lijkt me een nagalm of reminiscentie van de 'challenge and response' van Toynbee, voor wie onze leermeester Th.J.G. Locher zich interesseerde⁸. Maar het lijkt mij een vreemde hypostasering, deze "opeenvolgende bevolkingen": alsof zij elkaar zouden hebben 'opgevolgd' in plaats van inderdaad in een continuum te leven. En die zich dan bovendien "verplicht voelden" om een oplossing te zoeken voor "specifieke vraagstukken" - alsof het gros van de mensheid (inclusief de 'paupers' die hier en daar in Kossmanns werk figureren als grauwe achtergrond van de cavalcade der prominenten) iets anders zocht en zoekt dan de wegen en middelen om zelf in leven te blijven en zijn familie in leven te houden

(liefst zo welvarend mogelijk).

Tenslotte meent Kossmann nog dat die "opeenvolgende bevolkingen behoefte hadden aan continuïteit en die schiepen door een van ouders op kinderen overgedragen afspraak⁹ over de manier waarop zij de werkelijkheid om zich heen tot een bevredigende overzichtelijkheid konden ordenen" (II, 386). Deze - met permissie - pretentieuze prietpraat betekent, als ik het goed begrijp, dat ook Nederlanders door de eeuwen heen hun kinderen opvoedden en opleidden; wat belangrijk genoeg is en men zou in Kossmanns boek dan ook graag meer over opvoeding en onderwijs hebben gelezen - maar dan was het, toegegeven, een ander boek geworden. Ondanks alles blijf ik echter geloven dat in deze gebieden een grotere behoefte dan aan 'continuïteit' bestond aan aardappelen, brood, bier en jenever, alsmede een dak boven het hoofd en een vrouw, respectievelijk man in bed.

Laten we toch geen onzin schrijven!

Noten

1. "Wenn die Philosophie ihr Grau in Grau mahlt, dann ist eine Gestalt des Lebens alt geworden ... die Eule der Minerva beginnt erst mit der einbrechenden Dämmerung ihren Flug" (*Vorrede von Grundlinien der Philosophie des Rechts*.)
2. Het cultuurkritische element in Nietzsches analyse van de "ironische Existenz" staat uiteraard in nauw verband met zijn kritiek op het 'historisme': "Die historische Bildung ist auch wirklich eine Art angeborener Grauhaarigkeit ...". (*Vom Nutzen und Nachteil der Historie* ed. Schlechta, I, 258) De serene zelfgenoegzaamheid van Kossmann zal Nederlanders doorgaans meer aanspreken dan de wat afgrondelijk-geniale diagnose van Nietzsche.
3. In het register kan men zien hoeveel bladzijden aan alle finesses van het kiesrecht zijn besteed - en geen letter over Aletta Jacobs, die nota bene uit Groningen kwam en aan de Groningse universiteit studeerde (de 'vrouw' is ook absent in dit 'personen- en zakenregister!').
4. Het verschil in 'formaat' tussen deze twee is groot: bij al zijn werkracht en het belang van zijn pioniersarbeid als geschiedschrijver van 'het Nederlandse volk' (dat men niet te zien kreeg!), was Blok, getuige zijn oraties van 1884 en 1894, theoretisch een domme man - maar dat viel in Nederland niet op.
5. Als leraar geschiedenis legde ik dit aan de 2e klas-gymnasiasten uit, als

een soort elementaire propedeuse voor het historisch besef (toegegeven: het waren overwegend slimme kinderen).

6. Dus uiteraard exclusief alle immigranten die zich overigens pleegden te 'accomoderen': in het door de Duitsers gebombardeerde Rotterdam wemelde het van de Duitse namen (en afgezien van onze historici: de Rütters, Schöffers, Von der Dunks, Kossmanns).
7. Een ijverig familielid deed een genealogisch onderzoek naar de familie van mijn moeder, die grotendeels en eeuwen lang in Rotterdam en omstreken bleek te hebben gewoond (met uiteraard een component van de onvermijdelijke buitenlanders, Duitsers in dit geval). De continuïteit in onze steden blijkt onder andere uit de prachtige *Historische steden-atlas van Nederland* (de tot nu toe verschenen delen kregen een minime aandacht).
8. Vgl. zijn *Inleiding tot het denken van Toynbee*. Amsterdam/Assen, z.j.
9. Kossmann hanteert dit begrip al op II pagina 381, waar hij schrijft over het probleem van het verraad en zijn 'ongenuanceerde verwerping' (382) in verband met het moderne nationalisme. Uiteraard speelde en speelt hierbij nog iets anders mee: dat verraad, zoals iedereen in de jaren '40-'45 wist, een zaak is van leven en dood - *jenseits der Ironie*. Dante stopte de verraders al diep in de hel, zo modern is deze afschuw dus ook weer niet.

ÜBER DIE "IRONISCHE GESCHICHTSAUFFASSUNG"

Golo Mann

Im wesentlichen stimme ich den Auffassungen Professor Kossmanns zu. Wobei ich auf den Namen selber, 'ironische Historie' gerne verzichten würde, weil ich an solche Namensgebungen - 'Historismus', 'Strukturalismus', 'Frankfurter Schule' etc. - nicht glaube. Aber Ironie oder keine: mit der nationalstaatlichen, optimistischen, finalistischen Geschichtsschreibung ist es zu Ende. Sie hat das 19. und frühe 20. Jahrhundert nahezu beherrscht, im Gegensatz noch zum 18.: Lord Acton und nach ihm Trevelyan in England, Michelet in Frankreich, Heinrich von Treitschke in Deutschland, Bancroft und noch im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts Charles

Beard in den U.S.A.. In England und Nordamerika verband das nationale Motiv sich mit dem liberalen, in Deutschland bei Treitschke und Droysen desgleichen. Alle eben erwähnten Autoren überzeugten durch den Glanz ihres Stiles, wie durch die Tatsache, dass der wirkliche Gang der Dinge ihren stolzen Hoffnungen ungefähr zu entsprechen schien. Die Nachfolger der 'national-liberalen' Historiker in Preußen-Deutschland schrieben schlechter, aufgeblasener, genau in dem Mass, in dem das Prinzip der Freiheit in der Wirklichkeit zurücktrat, um der Anbetung der Macht Platz zu machen. Heute ist dieser Typ von Historiker nicht mehr möglich. Wir glauben nicht mehr an den Nationalstaat als eine Schöpfung der Natur, folglich auch nicht an die zu erreichenden 'natürlichen Grenzen', welche die französischen Jakobiner proklamierten. Er ist eine Schöpfung der Gewalt, oder wenn man es freundlicher ausdrücken will, der Kunst. Zum Beispiel wollten die Elsässer durchaus nicht Franzosen sein, als Ludwig XIV das Elsass endgültig annektierte. Im Lauf der Jahrhunderte wurden sie es, und als Deutschland sie 1871 'heim ins Reich' holte, hatten sie keine Lust mehr dazu.

Daß wir an die Gott- oder naturgewollten Nationalstaaten nicht mehr glauben, heißt aber nicht, daß wir gar keinen Sinn in der europäischen Geschichte suchen oder finden können, auch nicht, dass wir selber ihr einen Sinn geben sollten, den sie nicht hat. Die vielhundertjährige Entwicklung des britischen Gemeinwesens von Magna Carta bis zu einem Parlament, gewählt nach dem allgemeinen und gleichen Wahlrecht aller Männer und Frauen, 1918, verbunden mit der allmählichen Reduzierung der Monarchie bis zu einer nur noch repräsentativen Institution, darf oder muß man als eine positive und sinnvolle ansehen. Ebenso den Triumph der Niederländer über die Spanier. Während des 17. und 18. Jahrhunderts hat 'Holland' auf den europäischen Geist wie die europäische Wirtschaft einen stark beflügelnden Einfluß ausüben können, was spanische Niederlande nie vermocht hätte. Eine zu ihrer Zeit total unvorhersagbare, von niemand damals und noch später geplante Entwicklung, nahm es mit der 'Tal-Genossenschaft' später 'Eidgenossenschaft' jener drei Orte in den Alpen, Uri, Schwyz und Unterwalden, gegründet im Jahre 1291. Aus ihr ging im Lauf der Jahrhunderte der aus vier Nationalitäten oder Sprach-Gemeinschaften zusammengefügte schweizerische Nationalstaat hervor, der seinen eigenen Bürgern, wie auch der weiten Welt entschieden mehr Nutzen als Schaden gestiftet hat und heute noch stiftet. Wie anders das politische Schicksal der Alpengebiete weiter östlich, Österreichs, und westlich, Savoyens. Man muß kein National-Historiker und Optimist sein, um positiven Sinn in solcher Vergangenheit zu finden, eine Zukunft, die, als sie noch Gegenwart war, niemand voraus sehen konnte. Alle die grossen und mächtigen Städtebünde, der Lombardische, der Rheinische, die Hansa, sind längst verschwunden, verschlungen von grossen oder kleineren Nationalstaaten.

Nun etwas zur bloßen 'Kontingenz', im Gegensatz zur 'Unvermeidlichkeit'. Ich habe in meinen Schriften versucht, den Begriff der Unvermeid-

lichkeit zu relativieren. Totale Unvermeidlichkeit kennt nur die Natur, vom 'Urknall', wenn es ihn gegeben hat, bis zum Ausbruch eines Vulkans. Ihr ist der Mensch unterworfen, insoweit auch er Natur ist. Er muß essen und trinken und zeugen und sterben. Der Natur kann die Wissenschaft des Menschen bis zu einem gewissen Grad Herr werden, nie endgültig; auch kann die Wissenschaft selber, der Natur, damit auch den Tieren und den Menschen selber schweren Schaden tun, von dem wir wissen. Hier sei aber die Rede nur von rein menschlichem Handeln. Seine Unvermeidlichkeit ist relativ in folgendem Sinn. Je mehr wir uns fortdenken müssen oder anders denken müssen, um uns einen historischen Hergang wegzudenken, oder anders zu denken als er war, desto unvermeidlicher war er. Je weniger wir uns fortdenken müssen oder anders denken müssen, als er war, desto weniger unvermeidlich war er. Nehmen wir als Beispiel den geistigen Prozeß der 'Lumières', 'Aufklärung', 'Illustracion' genannt wird. Um uns diesen Prozeß fortzudenken, oder anders zu denken als er war, müssten wir uns die gesamte abendländische Geistesgeschichte seit den Griechen und ihren Nachfolgern, den Arabern, fortdenken. Das können wir nicht, dazu reicht unsere Phantasie nicht aus. *Indiesem* Sinn war die Aufklärung unvermeidlich. Nehmen wir dagegen die beiden sogenannten Weltkriege, 1914-1945. Schon der erste war kein unvermeidlicher, kein imperialistisch-kapitalistischer Krieg, wie der abergläubische Lenin uns weismachen wollte. Die grossen Kontinentalmächte hatten sich gerade über ihre imperialen Konflikte verständigt, England erst mit Frankreich, dann mit Russland. Auch zwischen England und dem Deutschen Reich kam es auf diesem Feld zu einem hypothetischen Ausgleich. Wirtschaftlich war England der beste Abnehmer Deutschlands, Deutschland der beste Abnehmer Englands. Ihre Zivilisationen glichen sich wie ein Ei dem anderen, die deutsche Oberklasse ahmte in ihrem Lebensstil die britische nach, schickte ihre Söhne auf britische Universitäten. Die Donaumonarchie war reformfähig und reformwillig, der Thronfolger Franz Ferdinand hatte Pläne dafür, die jenen des späteren Präsidenten Masaryk nahe kamen. In Europa selber gab es nichts mehr zu erobern; und trotzdem der Krieg. Warum? Anachronistisches Denken, anachronistische Einrichtungen, Rüstungen, liebevoll gepflegte Kriegspläne führten dazu, vor allem in Berlin und St. Petersburg, in nur etwas geringerem Grade in Frankreich. Um zu vereinfachen: ein sozial-demokratischer Reichskanzler in Deutschland 1914 - und der ganze, unsagbar folgenschwere Unsinn wäre nicht geschehen. Und das gilt noch viel deutlicher für den zweiten Krieg, Wiederholung, Fortsetzung, Steigerung des ersten. Nichts ist im menschlichen Leben zufälliger als das Individuum. Und ohne dies eine, geniale und abscheuliche Individuum, A. Hitler, hätte es *diesen* Krieg nicht gegeben. Wir wissen nicht, wie es ohne ihn weiter gegangen wäre, aber so nicht. Ich kann das hier nur behaupten, es würde mich einige Seiten mehr kosten, es zu beweisen. Ein gleiches gilt für den 'Holocaust', den Judenmord. Die Deutschen waren nicht antisemitischer als andere westliche Völker, sie waren es entschieden weniger als die Rußen

und Polen. Aber einmal in Ketten, halb freiwillig, halb unfreiwillig, mußten sie an ihm mitschuldig werden. Hier zeigt sich das gänzlich irrationale Element, von dem der Mensch in seiner Geschichte im Werden sich wohl nie ganz wird befreien können.

Dann wieder gibt es Entwicklungen, in denen Sinn und Widersinn sich verbinden, die aber so umgreifend sind, dass es schwer möglich ist, sie sich wegzudenken, und man das Positive und das Schlechte, was sie gleichzeitig charakterisiert, nur konstatieren kann. So die Eroberung Süd- und Mittel-Amerikas durch die Spanier und Portugiesen. Bei den Energien, welche die Kultur Europas entwickelt hatte, war sein Ausgreifen über den atlantischen Ozean unvermeidlich. Und die praecolumbianischen Gesellschaften *mussten* den Spaniern unterliegen. Die Folgen waren zu einem Teil entsetzlich, zu einem anderen Teil positiv. Noch heute aber ist der uralte Streit zwischen 'Indios' und Kreolen nicht beigelegt, wie wir eben jetzt am Beispiel der blutigen Kämpfe in Peru wieder erleben. Was in bald fünfhundert Jahren nicht gelang, Friede und Gerechtigkeit zwischen den frühen und den vielleicht 2000 Jahre später Eingewanderten zu schaffen, mag auch weiterhin nicht gelingen. Man muß Licht und Schatten der Conquista nehmen, wie sie sind.

Wie offen die Zukunft ist, dafür gibt in unseren Jahren Südafrika ein gewichtiges Beispiel. Dies große, an Rohstoffen, an Schönheiten, an Künsten und Können überreiche Land könnte binnen zwanzig Jahren auch ein Land sein, in dem die allermeisten in Freiheit und Zufriedenheit ihr Leben zu gestalten vermögen. Und ebenso möglich ist, dass es ein in blutigem Chaos versinkendes Land sein wird, etwa auch eine Ursache für den sogenannten 'Dritten Weltkrieg' abgeben könnte. Was wird für eine positive Lösung gebraucht? Vernunft, Phantasie, Mut und guten Willen, der Schwarzen und der Weißen. Was in der Mitte liegt, Farbige und Gelbe, würde mitmachen. Selten sind die Alternativen, die über das Schicksal von weit mehr als nur Südafrika entschieden, so deutlich und so schicksalschwer gewesen. Gewißheit über die Zukunft einer zu Großen und Guten bestimmten Nation, ihrer Vergangenheit entsprechend? Keineswegs! Dennoch scheint mir das Wort 'Ironie' hier nicht am Platz zu sein.

IRONIE UND HISTORISCHE SINNBILDUNG

Jörn Rüsen

Sie fragen nach meiner Meinung zur These von E.H. Kossmann, daß moderne Historiographie ironisch sein müsse. Ich stimme seiner Kritik an der traditionellen Historiographie, an ihrer narrativen Geschlossenheit und finalistischen Ausrichtung, zu. Mir ist aber nicht recht klargeworden, was genau 'ironisch' heißen soll. Gemeint ist zunächst einmal, daß moderne Historiographie eine 'offene' und reflexive Darstellungsform bevorzugen solle, also nicht mehr den Eindruck erwecken soll, den Gang der Dinge im Fluß der Erzählung widerspiegeln zu können. Dies geschieht in der Tat schon lange nicht mehr. Moderne Historiographie ist durchsetzt mit Reflexionen auf sich selbst, mit Ueberlegungen zur Plausibilität von Argumentationen, zu eigenen Interpretationsansätzen und dergleichen. Aber ist das schon ironisch? Die bloße Distanzierung von der Vorstellung eines objektiv geschlossenen Sachverhalts, genannt 'Geschichte', ist nur in einem sehr formalen Sinne 'ironisch'; - denkt man an Ironie als Schreibstil, dann fehlt das Element des Witzigen, Kritischen, Komischen. Gibt es Ironie in der Historiographie so, wie Ironie die Schreibweise Thomas Manns charakterisiert? Hier habe ich meine großen Zweifel. Das ist nun freilich kein Argument gegen Kossmann, sondern ein Plädoyer dafür, seinen Vorschlägen noch viel weiter zu folgen, als es bisher der Fall war. Es stellt sich allerdings zugleich damit die Frage, inwieweit eigentlich die Historiographie literarischen Gesichtspunkten folgen soll und inwieweit sie bestimmten Standards wissenschaftlicher Rationalität verpflichtet ist. Die Frage, was eigentlich Wissenschaftlichkeit im Prozeß historiographischer Formung historischen Wissens bedeutet, scheint mir gegenwärtig überhaupt noch nicht hinreichend gestellt, geschweige denn beantwortet. Die moderne Geschichtstheorie scheint der Auffassung zuzuneigen, Wissenschaftlichkeit überhaupt nicht mehr im Prozeß historiographischer Formung suchen zu wollen; sie reduziert sie auf die Technologie der Forschung. Dies halte ich für eine zu enge Auffassung von wissenschaftlicher Rationalität. Es muß geprüft und ermittelt werden, inwieweit sich nicht in den Prozeduren historiographischer Formung forschend gewonnenen historischen Wissens Regulative wissenschaftlicher Rationalität ausfindig machen und als Vernunftkriterien der Historiographie beschreiben lassen. Ich würde Ironie als literarisches Prinzip in dem Maße zu dieser Vernunft rechnen, als sie über die Negativität einer bloß kritischen Attitüde hinaus Dimensionen einer historischen Sinnbildung eröffnet, in die der Rezipient der Historiographie selber produktiv mit einbezogen wird. Er soll sozusagen durch das in ihm historiographisch erweckte Lächeln zum Teilhabe an der sinnbildenden

Arbeit an der historischen Erfahrung werden, die ihm der Geschichtsschreiber präsentiert.

HET IRONISCHE PERSPECTIEF, OF GOD OP ZIJN HURKEN

N.C.F. van Sas

Welk houvast is er voor de moderne historicus in de leegte, overgebleven na de diskreditering van het nationalistische perspectief dat, bij grote verschillen in toonzetting, toch het werk van veel Nederlandse historici heeft bepaald tot in de jaren 1950? Wie een dergelijke vraag stelt zal eerder geconfronteerd worden met toverformules als verwetenschappelijking, internationalisering en comparatisme dan met het kleine woordje 'ironie', als essentieel onderdeel van de bagage van de laat-twintigste-eeuwse historicus. Kossmann grijpt met deze uitspraak terug op het credo van zijn eigen generatie historici. Toen J.C. Boogman, Geyls opvolger in Utrecht, in 1959 zijn oratie hield over *Vaderlandse Geschiedenis in hedendaags perspectief*, was dat meer dan alleen de persoonlijke getuigenis van een individuele hoogleraar. Die rede was in zekere zin het program van een generatie. Boogman zelf heeft verklaard dat hij het was die dat programma uitsprak omdat hij toevallig als eerste van die nieuwe lichtung historici hoogleraar was geworden.* Het glibberige begrip 'generatie' mag hier misschien met iets meer recht dan gewoonlijk gebezigd worden omdat er destijds regelmatig contact was over nieuwe ontwikkelingen in het vak tussen het toen nog kleine aantal wetenschappelijke ambtenaren aan de diverse faculteiten, die samen een 'clubje' vormden. Als Boogman in 1959 de houding tegenover de werkelijkheid van zijn tijdgenoten samenvat doet hij dat in termen als "nuchter, zakelijk, pragmatisch, nominalistisch (in medievale zin), kritisch en sceptisch".

In zijn in 1980 in Oxford gehouden *valedictory lecture* betreft een andere leeftijdgenoot, Hugh Trevor-Roper, stellingen die in veel opzichten vergelijkbaar zijn met wat Boogman zegt in 1959 en Kossmann in 1986 in het nawoord bij *De Lage Landen*. Geschiedenis mag, aldus Trevor-Roper, geen *winner's history* zijn, de historicus moet steeds bedacht zijn op de alternatieve ontwikkelingslijnen in het verleden, de *might-have-beens* die het niet gehaald hebben maar in de ogen van de tijdgenoot juist vaak kansrijker leken dan wat er wel is gebeurd. Om dat verleden te begrijpen is dan ook een essentiële eigenschap waarover de historicus dient te beschikken: 'imagination'. Trevor-Ropers definitie van geschiedenis sluit nauw

bij deze redenering aan: "History is not merely what happened, it is what happened in the context of what might have happened". (Dat de historicus anderzijds moet oppassen voor een teveel aan *imagination*, bewees dezelfde Trevor-Roper enige tijd later door de Hitler-dagboeken voor echt te verklaren en daarmee zo ongeveer de meest publieke historische blunder van de eeuw te begaan.)

Waar Boogman het zoekt in nuchterheid en medievaal nominalisme en Trevor-Roper in *imagination*, grijpt Kossmann naar de ironie. Hij spreekt over de ironische historicus die ook - en dat lijkt niet het minst belangrijk - een ironische stijl moet bezigen. Er is dus sprake van ironie in dubbele zin: de ironie gelegen in het geschiedverloop zelf, en de ironie gehanteerd bij de beschrijving daarvan, als stijlkenmerk. De historicus moet een open oog hebben voor de betrekkelijkheden in de historische ontwikkeling, voor het willekeurige, onvoorspelbare, vooral-niet-wetmatige, onwaarschijnlijke en absurde, om slechts een aantal adjectieven uit te schudden. De geschiedenis wordt zo een - tragisch of komisch, maar naar dramaturgische begrippen waarschijnlijk vooral slecht - toneelstuk, boordevol *non-sequiturs* en verrassende wendingen, en bevolkt met hoofdpersonen die bij nader inzien slechts onbeduidende bijrolletjes vervullen.

Maar is dat ironische perspectief wel te verenigen met het door Kossmann in zijn nawoord ook beleden anti-finalisme? Plaatst de ironische historicus zich niet haast onvermijdelijk - bij al zijn bescheidenheid, relativisme en ook zelfrelativering - in een verheven positie? Loopt hij niet het grote gevaar de profeet te worden van de wijsheid-achteraf die zijn lezers betreft in een ironische samenzwering ten opzichte van het verleden en alle ongelukkige stervelingen die daarin rondzwemmen? Dreigt hier niet een verschuiving van een vergoddelijking van de Natie naar een vergoddelijking van de scheppende historicus zelf? Schrijvers over ironie hebben God wel als de archetypische ironist aangeduid: alwetend en almachtig. Voor K.W.F. Solger - de vader van Thorbeckes Adelheid - is de aardse ironist iemand die zich gedraagt gelijk aan God. Is dat, mag men zich afvragen, een rol die de historicus past: pontificeren als God op aarde?

Wijsheid-achteraf is natuurlijk een bestaansvoorwaarde voor elke historicus. Ze is echter tevens zijn voornaamste beroepsrisico. Onoordeelkundig hanteren van het ironische perspectief zou er wel eens toe kunnen leiden dat de geschiedschrijver zich boven de historische werkelijkheid verheft, in plaats van te pogen die werkelijkheid te zien door de ogen van de tijdgenoot. Misschien is het daarom wel de opgave van de laat-twintigste-eeuwse historicus dat hij twee heel verschillende rollen moet zien te combineren: die van de historicus als God en die van de historicus op zijn hurken.

* video-interview 1986, congres *Balans en Perspectief*.

EEN VAL DOOR DE MAND DER HISTORISCHE GEBONDENHEID

E.H. Waterbolk

Uw verzoek te reageren op een reeks van citaten uit het werk van E.H. Kossmanns *De Lage Landen* kan nauwelijks op mij slaan. In de eerste plaats voel ik mij niet een "laat-twintigste-eeuwse historicus" en ook niet in de ware zin des woords een geschiedschrijver. Had ik al moeite als opvolger van S.J. Bartstra als leraar aan het stedelijk gymnasium te Haarlem begroet te worden (1952) als 'historicus', want - pas gepromoveerd - vond ik die term te weids, nu kan ik eerder schrijver heten van een stel verhalen over historische situaties en dergelijke dan geschiedschrijver van 'nationale geschiedenis' zoals Kossmann.

Overzie ik de stellingen van Kossmann, dan wegen de vijf jaren verschil in leeftijd bij mij zwaarder dan ik ooit ervaren heb. Komt het doordat ik als soldaat de capitulatie op een dinsdag in mei 1940 anders ondergaan heb? Hebben de Duitse soldatenlaarzen, de stenen van de H.W. Mesdagstraat raspand (1940-41), mij in mijn half-slaap en volledige onmacht het begrip staatsmacht anders ingescherpt?

Ondanks mijn instemming met wat Kossmann in de eerste alinea der aanhalingen weergeeft, beluister ik daar ook een afstand nemen van het verhaal over P.J. Blok, die in zijn colleges, gekomen bij de moord op Willem van Oranje, in tranen raakte. En nu kan ik het nog zo eens zijn met Kossmann, tegelijk weet ik, dat ik in 1948 bij de aflossing van de wacht van Wilhelmina door Juliana mij sterk ontroerd voelde, tot mijn verbazing. Want, eerder anti-militaristisch en a-orangistisch opgevoed dan op voorhand ingeleid tot zulke sentimenten.

Dit leidt tot de gevolgtrekking minstens zoveel kind van de tijd te zijn als m'n ouders. Maar die 'tijd' is geschiedenis, dat wil zeggen voortdurend maar weer 'eender en anders', daar geschiedenis als maar weer met mensen en hun onderling wisselende verhoudingen te doen heeft. En nu mag een begrip als 'staat' een intellectueel artefact en hulpmiddel zijn, ik zou het toch niet kunnen missen, zeker niet nu een zo oude kreet om rechtszekerheid - een statenvormende kracht - weer levendiger wordt.

Ongetwijfeld, Kossmann tekent het verschil in stijl met voorgaande generaties van historici heel kernachtig en niet minder scherp de noodzaak, dat de historicus zelf een beeld van het verleden moet bouwen, maar hoe omzichtig ook uitgedrukt, het motief van de continuïteit - het eendere afgewogen tegen het gelijksoortige - zou ik toch wat meer kans willen

geven. Spreken reeksen Duitse reizigers in de zeventiende en achttiende eeuw van de apenliefde van Hollandse ouders jegens hun kinderen, van verwennen, van te vertrouwelijke omgang, van te weinig discipline, dus ook van baldadigheid en dergelijke, dan voel ik mij verwant, en op een afstand van de beschrijvers; ik vraag me af, of er een rechtlijnige verbinding is, continuïteit.

Het verleden, de geschiedenis, volgt ons als een schaduw: steeds maar weer wordt er in onze cultuur op het historische precedent teruggegrepen, een beroep gedaan, al weten we dat het tegelijk het ene en het andere is en dus alles en niets bewijst. We kunnen onze schaduw bekijken, vertekeningen recht zetten, maar we kunnen er niet over heen springen.

De meegedragen 'waarden' zijn ook van die schaduwen, waarvan we getuigen, al of niet uitgesproken. Immers die 'waarden' vinden we terug of missen we in de 'schurken' en 'helden' die we op onze weg in de historie ontmoeten; bij de eersten vinden we toch gave plekjes als bijvoorbeeld bij de Helden-doders, bij de helden als bij Cromwell de wratten.

Dat is mogelijk, dankzij een 'ironische' gerichtheid, want we nemen afstand in bewustheid en vrijheid.

Zo ben ik, verbeeld ik me, weer in de pas met Kossmann. Maar ik kreupel en val, zo niet nu, dan op den duur, door de mand der historische gebondenheden, ook deze 'menselijke ontoereikendheid'.

"HISTORY GUIDES US BY VANITIES"

M.A. Wes

"Het ligt voor de hand dat een laat-twintigste-eeuwse historicus de ironische stijl kiest". Laten we aannemen dat onze jaren tachtig laat-twintigste-eeuws genoemd mogen worden. Dan ligt het dus ook voor de hand dat dit stukje, zoals trouwens deze hele aflevering van *Groniek*, geschreven is in de ironische stijl.

Is dat zo? Voor wat betreft dit stukje kan de lezer zich al lezend daarover zelf een mening vormen. Als hij wil weten van welke stijl historici van nu zich in het algemeen bedienen, hoeft hij zijn empirische onderzoek alleen maar wat uit te breiden. Het lijkt mij niet uitgesloten dat dat onderzoek bij hem de gedachte zal doen post vatten dat er in de stijl van de huidige geschiedschrijving maar weinig ironie valt te bespeuren. Ik acht het ook niet uitgesloten dat hij op het idee zal komen dat, voorzover

er van een stijl gesproken kan worden, deze eerder omschreven dient te worden met trefwoorden als Brave Degelijkheid, Hooggeleerde Ernst, Taai Ongerief.

De laat-twintigste-eeuwse historicus "zoekt en krijgt prestige wanneer hij subtiele middelen bedenkt om zekerheden te ondermijnen".

Is dat zo? Ik betwijfel het, en die twijfel wordt sterker naarmate mij meer de zekerheid bekruipt dat deze uitspraak klinkt als een uitgesproken zekerheid. Er ligt een subtiel middel voor de hand om deze zekerheid te ondermijnen: men make een lijstje van hedendaagse historici-met-prestige, nationaal, internationaal, mondiaal, en men onderzoekte vervolgens waarop het prestige van deze historici berust. Gewoon empirisch onderzoek. Het lijkt mij niet uitgesloten dat het onderzoek tot de conclusie zal leiden dat dat prestige in de meeste gevallen niet berust op een of andere superbe vindingrijkheid in het ondermijnen van zekerheden.

"Ja maar", zo kan men nu tegenwerpen, "zelfs als het waar zou zijn dat er in de praktijk helemaal niet zo veel historici van de ironische stijl zijn, is dat dan niet vreemd, roept dat dan niet een 'probleem' op, namelijk het 'probleem' dat iets dat voor de hand ligt zich desondanks niet voordoet?"

Wat valt er tegen deze tegenwerping in te brengen? Eerst een vraag: waarom eigenlijk zou het zo voor de hand liggen dat de ironische geschiedschrijving bij uitstek de vorm is voor de historicus van nu?

Wel, literaire en beeldende kunstenaars doen het ook: "in de literatuur en de beeldende kunsten worden de werkelijkheid en de identiteit van de individu blootgesteld aan een analyse die er weinig van heel laat". Laten we aannemen dat dit inderdaad het geval is. Maar ligt het dan voor de hand dat historici hetzelfde doen? Dan zouden ze er toch op zijn minst enige notie van moeten hebben wat er in de moderne kunst en in de moderne literatuur allemaal aan ik weet niet wat wordt blootgesteld. Nu kunnen we dat ook wel weer gaan onderzoeken, maar dat zal ons 'probleem' niet nader tot een oplossing brengen, want zelfs als dat onderzoek de pijnlijke conclusie zou opleveren dat de historici van nu niets afweten van wat er in de moderne kunst gaande is, dan kan men altijd nog veronderstellen dat er toch wel sprake moet zijn van een of andere gemeenschappelijke *attitude mentale*. Die laatste veronderstelling zou op haar beurt getoetst kunnen worden door eens te onderzoeken hoe het gesteld is met de gemeenschappelijkheid van bijvoorbeeld vroeg-twintigste-eeuwse of laat-negentiende-eeuwse historici en kunstenaars. Dit is geen gemakkelijke opgave, maar men kan het altijd proberen: Leopold von Ranke en Heinrich Heine waren tijdgenoten, evenals Renan en Baudelaire, Van Gogh en P.J. Blok, Toynbee en T.S. Eliot.

We weten allemaal dat de aarde geen platte schijf is, maar een bol die om zijn eigen as draait. We weten ook dat de aarde om de zon draait. Vroeger dachten we dat de zon om de aarde, een platte aarde, draaide, en bepaalde fasen van dat gedraai konden we betitelen als zonsopgang en zonsondergang. Naarmate ons wereldbeeld minder gebaseerd werd op wat op

grond van onze primitief zintuiglijke waarneming vanzelfsprekend en onweerlegbaar leek, moesten we weliswaar toegeven dat wat wij zonsopgang noemden helemaal geen zonsopgang was, maar in de praktijk trokken - en trekken - we ons daar niets van aan. De krant leert ons dagelijks tot op de minuut nauwkeurig hoe laat de zon opgaat en hoe laat zij ondergaat. We regelen ons dagelijks werk aan de hand van iets waarvan de wetenschap, *in casu* Copernicus, ons al 500 jaar geleden heeft geleerd dat het een illusie is. De zon "gaat op": wat eens gold als de beschrijving van een waarneembare werkelijkheid, is tot metafoor geworden. We liggen er niet van wakker, we staan er niet eens bij stil dat het een metafoor is, en dat is maar goed ook. We liggen er zelfs niet van wakker dat wat Copernicus ons leerde sinds Einstein ook al weer naar het domein van de illusies is verbannen.

We weten allemaal dat het verleden niet bestaat. Ook die wetenschap is het resultaat van een 'copernicaanse revolutie'. Die revolutie heeft ons geleerd dat alle geschiedschrijving beeldvorming is, constructie. De stelling, dat er sprake zou kunnen zijn van een objectief kenbare, verleden werkelijkheid geldt in wijde kring als onhoudbaar. Elk resultaat van elk historisch onderzoek, zo wordt ons van alle kanten verzekerd, is situationeel en relationeel bepaald. Zo heeft Lou de Jong eens tijdens een college in Groningen aan een zaal vol verbaasde eerstejaars uitgelegd dat als de opdracht om de geschiedenis van Nederland in de jaren 1940-1945 niet aan hem was verleend, maar aan bijvoorbeeld Schöffner, er een andere geschiedenis over Nederland in die periode zou zijn geschreven. Dat ligt nogal voor de hand. Maar het kan geen kwaad hier even een zekerheid te ondermijnen: als de opdracht om een rapport te schrijven over de affaire-Menten nu eens niet aan Schöffner zou zijn verleend, maar aan De Jong, zou dat onderzoek dan een wezenlijk andere conclusie hebben opgeleverd? Ik betwijfel het.

Zelfs historici, die bekend staan als ondermijners *par excellence* van het historisch realisme en positivisme, blijken zich in de praktijk van hun onderzoek vaak als regelrechte leerlingen van Ranke te gedragen. Ranke, de historicus die gewoon wilde weten "wie es eigentlich gewesen" en die nog naïef genoeg was om te menen dat hij daar nog achter kon komen ook. "Ich danke für diese Art eunuchischer Objektivität", riep Droysen één generatie later, en daarmee lag het voor de hand dat Droysen zou kiezen voor de ironische stijl. Maar daarvan is in zijn 'gewone' werk niets terug te vinden. Hetzelfde geldt *mutatis mutandis* voor Collingwood. Echter, historici trekken zich nergens iets van aan en dat is maar goed ook, soms.

De term 'ironische geschiedschrijving' is, voorzover ik weet, in 1973 geïntroduceerd door Hayden White in diens inmiddels fameuze boek *Meta-history*. In dat boek heb ik op pagina 38 een aanknopingspunt gevonden voor mijn antwoord op de vraag waarom het *niet* voor de hand ligt dat de laat-twintigste-eeuwse westerse historicus kiest voor de ironische stijl. Op die pagina staat het volgende:

"... as the basis of a world view, Irony tends to dissolve all belief in the possibility of positive political actions. In its apprehension of the essential folly or absurdity of the human condition, it tends to engender belief in the 'madness' of civilization itself and to inspire a Mandarin-like disdain for those seeking to grasp the nature of social reality in either science or art".

De meeste historici zijn gewone mensen. No nonsense: gewone mensen zullen - hoe naïef sommige buitengewone mensen dat ook mogen vinden - nooit het geloof in de mogelijkheid van positieve politieke handelingen opgeven; gewone mensen geloven niet in de 'waan' van de beschaving als ze beschaafd hun Cultureel Supplement lezen of beschaafd hun keuze maken uit de veelheid van wat er also aan zegeningen der cultuur wordt aangeboden in de opera, in de concertzaal, in het theater of in een museum; gewone mensen hebben er geen behoefte aan de rol te spelen van de mandarijn die zich met zijn mierzoete glimlach quasi-meewarig vermeit in de mistroostigheid van 's mensen ondermaatse moeite om zijn eigen morbiditeit te overmeesteren.

*T.S. Eliot, *Gerontion*, 1919.

A REQUIEM FOR A PAST GENERATION

Theodore Zeldin

Ten years ago, I might have agreed with much of what Kossmann says about irony and history. I am happy to have this opportunity to pay homage to his great work. But I now think that what he is proposing is a requiem for a past generation, not a manifesto for the next one. Irony is no longer adequate.

Kossmann's analysis accurately reflects the crisis of faith which has afflicted many historians writing today. The result of that crisis is that historians have lost the intellectual leadership they once held. They have no message for the world any more. They may say that they do not believe in messages, but it is difficult to purge oneself of all belief, to be sceptical about everything: willingly or unwillingly, openly or implicitly, historians have become acolytes of the social sciences, borrowing their generalisations and problems from bolder spirits, even when they criticise

these. Psychology, sociology, anthropology, economics have transformed history, but what effect has history had on them? I do not find it a satisfying programme to be told that my task is to rewrite history so as to bolster the doubts and gloom and hesitations of my generation, or to discover the reasons why banal opinions are held by my contemporaries. Irony was discovered by poets centuries ago: it is yet another example of historians borrowing other people's ideas, instead of inventing their own. There is nothing particularly modern about irony any longer. It can indeed be a wonderfully entertaining and valued balm. But I feel the need for something more than a mere palliative which conceals the confusion of life.

There is a more attractive goal, which opens up more interesting possibilities: creativity. It is supposedly the duty of academics to be original. But most historians are far less original than they could be, and than scholars in some other subjects have been. Historians are easily seduced by the illusion of originality. To find and copy documents that no one has seen before does not necessarily require much imagination. Seeking out unusual subjects has become too predictable, almost fashionable. I do not think historians have given enough thought to the question of what originality is.

The literary form used by them has remained unchanged: they persist in writing in classical style, while all the other arts invent new ways of looking at the world. Why are there no equivalents of impressionists, cubists, surrealists among historians? Historians continue to accumulate their stacks of erudition around themselves as though their aim is to build fortresses, with walls as heavy and impregnable as possible: why not use new, lighter materials? They have paid no attention to the experiments of novelists, and yet historians increasingly acknowledge that the best, most subtle, analyses of modern times are to be found in the masterpieces of fiction.

To be creative, one needs the courage to look over walls which divides the permissible from the forbidden. In my view, the very crisis of historiography which this issue is trying to document should give that courage, because we can no longer go on working as we have done in the past. When I wrote my history of France, I calculated that I would need to read a million books to master just one century of the history of one country. The expansion of the historical profession is producing new information at a rate which makes it impossible to keep up except as an ever narrower specialist. The pressure and the temptation to write only for other specialists has been greatly increased, because there are more specialists, there is an easy audience of scholars who dare not to neglect each other. Little ghettos of scholars, disputing with each other, unnoticed by the world, are forming. The choice a young historian must make is whether he wishes to live in such a ghetto, whether he thinks that his full imaginative and intellectual potential will be best realised by entering one.

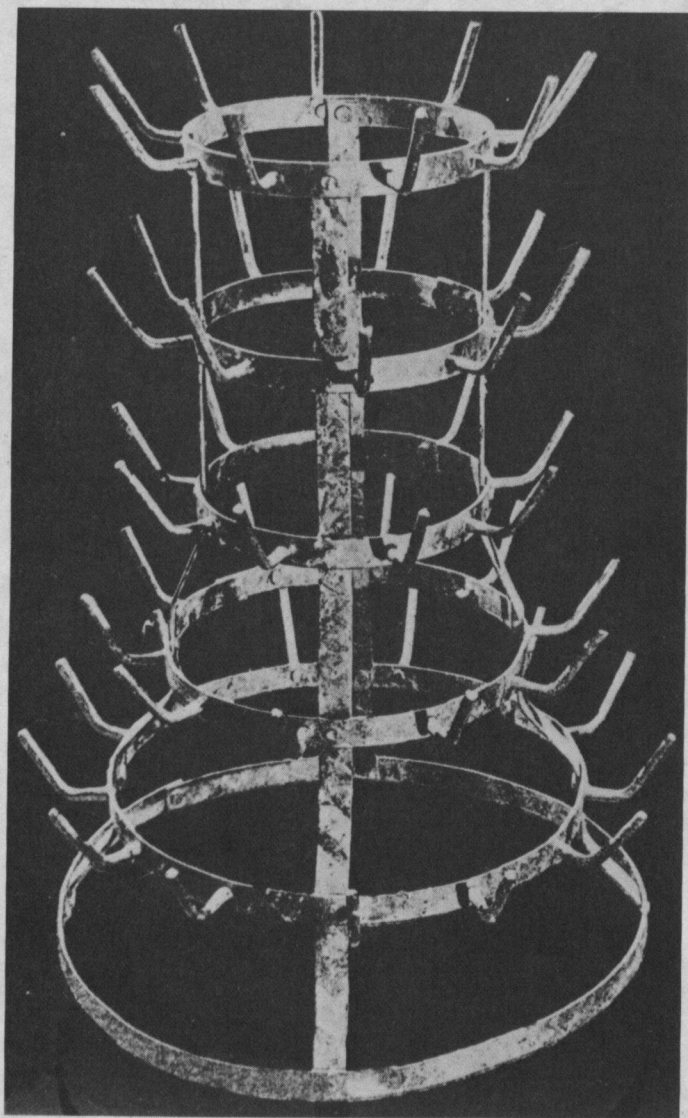
I am attracted by literary experiment not for its own sake, but because I see it as an invaluable aid in pursuing the as yet untried opportunities that historical research presents, and as a stimulus to the growth of the historical imagination. I did not invent the method of presentation I used in my history of France (*Ambition, Love and Politics*, 1973, *Intellect, Taste and Anxiety*, 1977, Oxford University Press) and then fit the facts into it; rather, as I worked, I found that the old links melted away when I looked hard at them, that the whole traditional notion of causation and influence dissolved. The more I went into detail, the more the resistance of the individual to grand movements impressed itself on me. My so-called pointillism followed logically from my vision of the past. And there seem to me to be at least two further developments which follow logically from the principle of irony put forward by the editors of this journal.

First, if it is accepted that a historian shapes his work with his own prejudices, then he must scrutinise those prejudices as much as his historical material: I have indeed been spending these last years just doing that. Thinking and writing about the present, which shapes all our historical visions, therefore becomes as necessary a part of a historian's business as writing about the past. The old-fashioned rules and frontiers of chronology will no longer do. What makes a work historical is not that it deals with a particular period in the past but that it expresses a special sensitivity to time; it is aware of the different clocks, working at different speeds, in every mind. My book on *The French* (1983), about the present-day people, was an experiment in clarifying both their and my perspectives. One result was that I got rid of one of the most widely held historical generalisations, unchallenged because it was given a brilliant respectability by Tocqueville, that democracy is making individuals more and more alike. I found the opposite to be true; and if I am right, the very framework of historiography must be revised.

Secondly, if it is accepted that history is full of accidents, and can no longer be presented as an inevitable chain of events, then more attention has to be paid to potential, to what might have happened but did not. That is an invitation not only to a new kind of imagination, but also to a new effort to draw conclusions from history. I no longer accept ironic detachment as satisfactory because I think it can provide too easy an excuse for us to abandon thinking about the significance of the past and the possibilities of the future. What used to be known as 'histoire philosophique' was discredited as scientific history, but since then most historians have continued to work with nineteenth century notions of science, time, causation; they have been oblivious of the new horizons opened up by quantum physics.

So in my latest book, (*The next world, in the press*, to be published by Collins Harvill in 1988), I have tried to find a new way of writing history, which goes beyond the assumption that history is a fixed genre. I shall say no more about the book here except that it is not about France, but about

mankind. Having spent such a large part of my life writing national history, my conclusion is that national frontiers are too arbitrary: we need to create our own frontiers for each theme we treat. Kossmann's name will always be held in honour for his bold combination of the history of two nations. In the future, we can go further still.



Marcel Duchamp "Porte-bouteilles"